

Kapitel 5

Studentsamfundet og den politiske opposition 1883 - 1886

Baggrund

Hen mod slutningen af 1883 var der sket en række ændringer indenfor den københavnske oppositionsbevægelse, som indvirkede på Studentsamfundets stilling som samlingssted for den akademiske opposition. I november 1883 stiftedes "Københavns liberale Vælgerforening" med direktør G. A. Hagemann blandt de ledende, og i forbindelse med et suppleringsvalg til Folketinget i Københavns Amts 1. kreds samledes nogle mindre kredse af liberale højremænd, venstremænd og socialdemokrater i "De forenede liberale Vælgerforeninger for Frederiksberg" med bibliotekar Emil Elberling som formand¹. Disse organisationer stillede sig i vejen for den hidtidige praksis, hvor kandidaterne for Venstre ved folketings-valgene blev håndplukket af partilederne². Så skulle man jo tro, at de nye foreninger gjorde det af med Studentsamfundet som politisk mødested og diskussionsforum. Dets rolle ændredes, men det forsvandt ikke ud i mørket. Vi skal se, hvordan Studentsamfundet markerede sig.

Indenfor dagspressen skete der en ændring, som varslede om den senere splittelse af Venstre i "danske" og "europæere": I december 1883 opsagde Chr. Berg pressesamarbejdet med Edv. Brandes og V. Hørup på "Morgenbladet" med virkning fra årsskiftet. Edv. Brandes' angreb på grundtvigianismen i forbindelse med 100-års festerne for Grundtvigs fødsel havde fremkaldt et stærkt politisk pres mod Chr. Berg fra den moderate fløj af Venstre. Stridens religiøse indhold var velegnet til at mobilisere uviljen overfor det litterære Venstre, og de nye vælgerforeninger i hovedstaden, hvor de moderate havde fodfæste side om side med de litterære, syntes at være alvorlige konkurrenter for disses indflydelse på den københavnske opposition. Bruddet på "Morgenbladet" bevirkede en yderligere afsvækkelse af Edv. Brandes' stilling; det litterære Venstre stod da uden noget fast organ og dets skribenter knyttede sig til andre blade eller forblev ved "Morgenbladet". Bergs motiver for at bryde med Hørup og Brandes var genstand for mytedannelser; det hævdedes, at Berg håbede på at komme med i en ny regering. Såfremt han frigjorde sig for det partipolitiske samarbejde med de radikale.³ Bruddet indskrænktes til det pressepolitiske, mens Berg og Hørup i nogen grad fortsatte samarbejdet indtil i valget i juni 1884. På længere sigt blev det antimilitarismen, der blev udslaggivende for Venstres splittelse. Hørup stillede forfatningsspørgsmålet på spidsen og hindrede derved forligskræfterne og reforminteresserne i at komme frem indenfor oppositionen.

Brandes' litterære Venstre var ved nytår 1884 foreløbig sat ud af spillet. De oppositionelle akademikere stod uden organisatorisk grundlag og berøvet sin adgang til pressen. Dets politiske interesser kanaliseredes gennem de nye vælgerforeninger, men med den virkning, at de specielle radikale og akademiske interesser i måtte vige for generelle middelstandsinteresser, og at foreningerne efterhånden som forfatningskampen skærpedes blev bundet i loyalitet til Venstre.

I vinteren og foråret 1884 var der endnu ikke sket nogen afklaring af spørgsmålet: forfatningskamp eller reformpolitik? De moderate forligsinteresserede oppositionsfolk havde vundet en foreløbig sejr over de radikale, men bortset fra sammenbruddet i "Morgenbladet", der

nu redigeredes af K. P. Korsgaard under indflydelse af Berg og de moderates leder Frede Bojsen, fortsatte samarbejdet mellem partilederne på de to fløje. Det var hensynet til folketingsvalget, der bandt parterne sammen.

Studentsamfundets stilling

I de første år havde Studentsamfundet samlet alle anskuelser indenfor den broget sammensatte opposition, "lige fra socialismen til moderat venstre og "liberalt Højre", skrev Niels Neergaard i sine erindringer.⁴ Men den ny situation, der var opstået med vælgerforeningerne og de radikales tab af "Morgenbladet" bragte forstyrrelse ind i Samfundets status som fælles diskussionsforum for oppositionen. Flere af det litterære Venstres tilhængere, deriblandt Kr. Erslev, Sophus Schandorph, Erik Skram og Holger Drachmann fortsatte som skribenter i "Morgenbladet", og der udfoldedes en litterær fejde mellem Drachmann og Georg Brandes, som af "Morgenbladet" udvidedes til et generalopgør med "en lille kreds af mænd, der ville have eneret til udelukkende at repræsentere fremskridtet og den frie forskning."⁵ Interessen for sociale reformer, der havde givet sig udtryk gennem Studentsamfundets arbejderundervisning og i Pingels interesse for en alliance mellem studenter og arbejdere, førtes videre indenfor vælgerforeningerne. Behovet for Studentsamfundet var derfor ud fra en politisk synsvinkel mindre udtalt.

Ved udgangen af januar 1884 kom der på initiativ af Niels Neergaard fra Studentsamfundet uofficielle forhandlinger med Studenterforeningens liberale forening om sammenslutning. Som resultat af forhandlingerne fremgik det, at der skulle nedsættes to lige store udvalg til forhandling om sammensætningen af det fremtidige seniorat i Studenterforeningen og at dette seniorat skulle gennemføre kvindelige studenter optagelse i foreningen og et repræsentantskab valgt efter forholdstalsvalgmåden, som skulle varetage foreningens udvalgsfunktioner.⁶

På flere ekstraordinære generalforsamlinger i de forhandlende organisationer blev planerne diskuteret. I Studentsamfundet opstod der uenighed i bestyrelsen om spørgsmålet. Det var derfor tilhængerne af sammenslutning udenfor bestyrelsen, der krævede en ekstraordinær generalforsamling. Ifølge lovene (§28) krævedes mindst 15 medlemmer bag initiativet. På generalforsamlingen advarede de fleste talere mod at stole for trygt på den anden parts løfter og hævdede, at sammenslutningen mere var et "livsspørgsmål" for de liberale end for Samfundet. Udvalget blev nedsat med lille flertal bag sig, og ved valget benyttede man forholdstalsvalg, således at både modstandere og tilhængere af sammenslutning var repræsenteret i udvalget.⁷

Forhandlingerne med den liberale forenings udvalg foregik i dagene frem til d. 20. februar. Samtidig var der indkaldt til en ny ekstraordinær generalforsamling i begge foreninger d. 23. De forskellige fløje i Studentsamfundet præsenterede deres synspunkter eller støttedes af hver deres oppositionelle dagblad i hovedstaden. "Morgenbladet" støttede de bestræbelser, der udgik fra Niels Neergaard og Niels Hjort for en sammenslutning.⁸ I samme avisspalte rettede bladet kritik mod de radikale akademikere for at monopolisere meningsdannelsen. "Dagsavisen" støttede forligsforhandlingerne ved at give spalteplass for sproglærer Carl Michelsen, der som ældre medlem af det litterære Venstre var modstander af studenterverdenens opsplitning i politiske fløje.⁹ "Dagsavisen" lå på linje med de politiske synspunkter i "Københavns liberale Vælgerforening". Ugebladet "Den uafhængige" med Emil Elberling som redaktør støttede den

liberale studenterforening under ledelse af A. C. Larsen, og virkede i det partipolitiske for dannelsen af et nyt mellemparti med udgangspunkt i vælgerforeningen på Frederiksberg.¹⁰ Radikale modstandere af sammenslutningen angreb de liberale i artikler i "Social-Demokraten". Særligt frygtet var A. C. Larsen, den store kompromismager. Det var Larsen, der havde gjort det umuligt for de radikale i at finde støtte for deres synspunkter i Studenterforeningen i tiden op til bruddet d. 2. maj 1882.¹¹

Forhandlingerne i udvalgene strandede. Det kunne man læse i "Morgenbladet" d. 21. februar. To dage senere afholdtes en ny ekstraordinær generalforsamling i Studentsamfundet for at udvalget kunne aflægge beretning om forhandlingerne. Julius Schjøtt gjorde rede herfor i sin historiske fremstilling i "Studenterbogen" (1896) og uændret i "Studentsamfundet gennem 25 Aar" (1907). Hovedpunkterne var, at der var opnået enighed med de liberale om ytringsfrihed for alle anskuelser, dog var A. C. Larsen betænkelig ved at indbyde socialdemokrater til at holde foredrag. Derimod var der ikke opnået enighed om betingelserne for at Studentsamfundet ville gå i senioratssamarbejde med de liberale. Samfundet stillede som betingelse, at senioratet straks stillede krav om kvindernes optagelse, og hvis dette faldt ved afstemningen, forlangte Samfundet, at dets egne seniorer samt en fælles senior skulle gå af. Med dette krav ville Samfundet sikre sig de liberales fulde loyalitet overfor programmet. Dette ville A. C. Larsen ikke gå ind på, idet han derved ville komme i mindretal. Kunne han derimod beholde fællessenioren foruden de liberales to ville han kunne beholde magten selv efter Samfundets udtræden og et følgende konservativt suppleringsvalg.¹²

Kravet om kvindernes ret til at blive medlemmer i Studenterforeningen havde siden slutningen af halvfjerdserne stået på oppositionens program, og var først blevet realiseret i Studentsamfundet, men i den aktuelle situation ville den forenede opposition ikke være sikker på at kunne mønstre 2/3 flertal, som Studenterforeningens love krævede ved en sådan lovændring. Studentsamfundets krav om fælleskandidatens tilbagetræden i tilfælde af forslagens forkastelse var imidlertid det centrale punkt, som vidnede om den stærke skepsis overfor A. C. Larsen hos de radikale.

Modstanden mod sammenslutningen kom yderligere til orde på Studentsamfundets ekstraordinære generalforsamling d. 23. februar. Ifølge Carl Dumreichers fremstilling havde Hørup på et privat møde mellem Samfundets bestyrelse og repræsentanter fra den københavnske opposition, bl.a. Edvard Brandes, direktør G. A. Hagemann og xylograf P. Hendriksen, overbevist bestyrelsens flertal om faren ved at forhandle og fordelen ved at bevare selvstændigheden.¹³ Den oparbejdede stemning resulterede i et dagsordenforslag af Edvard Brandes, hvorefter "generalforsamlingen opfordrer bestyrelsen til at træffe foranstaltninger, der fremme Samfundets eksistens."¹⁴ Da Brandes fremsatte dagsordenen fik dets vedtagelse karakter af mistillid til bestyrelsen, der fra begyndelsen stod delt på spørgsmålet om sammenslutning. Brandes kunne derved opnå, at den overvejende stemning mod sammenslutning på generalforsamlingen kunne udnyttes til at fjerne tilhængerne fra bestyrelsen. Samtidig ønskede Pingel at fratræde som formand af hensyn til sit politiske agitationsarbejde i foråret, så situationen var belejlig for valg af en hel ny bestyrelse.

De radikale fik overtaget og vedtog dagsordenen, og bestyrelsen gik af. Der hengik dog 28 dage før valget af den ny bestyrelse. I dette interregnum, som Julius Schjøtt undgår at omtale, skulle

den afgående bestyrelse ifølge lovene (§ 12) varetage de normale bestyrelsesfunktioner. Tilsyneladende har det været vanskeligt at danne en handlefygtig bestyrelse. Da Pingels bestyrelse meldte sin tilbagetræden umiddelbart efter dagsordenens vedtagelse d. 23. februar, forløb der tre uger med forhandlinger om opstilling af nye bestyrelseslister før der kunne sammenkaldes til ny ekstraordinær generalforsamling med det lovbestemte varsel på 1 uge. (§ 28)

15

Til belysning af hændelsesforløbet i dette tidsrum er det forsøg, Herman Trier gjorde i dagene op til generalforsamlingen d. 23. februar, af interesse. Det blev Trier, der efter bestyrelseskrisen valgtes til Samfundets ny formand. Triers plan var at samle oppositionens fløje omkring Studentsamfundet. Det skete ikke uden problemer. I et brev til Kr. Erslev opfordrede han ham til at indlede mødet. Erslev afslog og præciserede, at "efter min stilling til Samfundet betragter jeg naturligvis ethvert skridt hen imod den øvrige studenterverden med særlig sympati".¹⁶ Frafaldet fra det litterære Venstre fulgtes af en tiltagende uvilje mod Studentsamfundet. Ifølge Dumreicher meldte adskillige ældre liberale sig ud af Samfundet, da forhandlingerne nærmede sig sammenbruddet.¹⁷

Efter bestyrelsens afgang fortsatte Trier forhandlingerne og på den ekstraordinære generalforsamling d. 22. marts valgtes han til formand. Bestyrelsens øvrige sammensætning viser, at de liberale var svækket overfor de radikale. Den bestod foruden Herman Trier af J. K. Lauridsen, Emil Meyer, Anders Hvass, P. N. Holst og J. J. Ipsen. Cand. jur. J. K. Lauridsen var journalist ved "Morgenbladet" indtil nytår 1884 og radikal Hørup-tilhænger og i studenterpolitikken en af de iltreste modstandere af A. C. Larsen.¹⁸ Han var berømt for sin stærke jyske dialekt. Cand. polit. Emil Meyer havde siden vinteren 1883 undervist i samfundslære ved arbejderundervisningen. Cand. jur. Anders Hvass var nyetableret oppositionel sagfører i København med tilknytning til Københavns liberale Vælgerforening. Cand. polyt. P. N. Holst var student fra 1871 og tilhørte studenteroppositionen mod de nationalliberale. Stud. mag J. J. Ipsen var eneste student i bestyrelsen, og valgtes med knebent flertal. Hans stilling som journalist ved "Social-Demokraten" opfattedes i Samfundet som en hældning til arbejderpartiet.¹⁹

Studentsamfundet var trods nedgangen i medlemstallet stået igennem krisen og var vendt tilbage i en mere radikal skikkelse.

Herman Triers formandskab.

Trier havde påtaget sig opgaven at samle de forskellige oppositionelle akademikergrupper i Studentsamfundet. Hans samarbejde i arbejderundervisningen med Niels Neergaard, på hvis initiativ forhandlingerne med de liberale om sammenslutning var kommet i stand, var en vigtig forudsætning for løsningen af opgaven. Samtidig med bestyrelsesvalget nedsattes et udvalg med Neergaard som formand, der skulle forberede udsendelsen af oplysende småskrifter. Ifølge Julius Schiøtt ønskede Samfundet med det nye initiativ "at besejle, at enhver tanke om selvopgivelse nu var skudt til side".²⁰ Udvalget var dog domineret af akademiske kandidater og dets oprettelse har givet været en betingelse for, at de liberale ville vende tilbage til Samfundet. Foruden Neergaard kom udvalget til at bestå af repræsentanter for Samfundets forskellige fløje. Det må formodes, at valget foregik efter forholdstalsprincippet ligesom forhandlingsudvalget af 11. februar. Følgende personer valgtes: cand. jur. V. M. Amdrup, prof. Harald Høffding, cand. polit. Emil Meyer, cand.

polyt. Emil Petersen, cand. jur. Niels Petersen, Samfundets tidligere formand V. Pingel, forlagsboghandler Gustav Philipsen, kontorchef Marcus Rubin, Samfundets formand Herman Trier, læge Axel Ulrik og cand. jur. Laurids Zeuthen.²¹

Samfundet og dets ny institution var dog stadig genstand for de liberales mistanke. Trier søgte forgæves støtte hos en række akademikere, bl. a. Høffding, Erslev, Fr. Salomon og Zeuthen i forsøg på at arrangere et offentligt studentermøde i april 1884. Hørup havde indvilget i at indlede diskussioner om militarismen og embedsstandens stilling i det offentlige liv, men der kom ikke realiteter ud af forberedelserne.²² Neergaard havde som udvalgsformand ret til at supplere Småskriftsudvalget med personer udenfor og indenfor Samfundet. Neergaard forsøgte at invitere højskoleforstander F. Falkenstjerne, der tillige var medredaktør af det nystartede grundtvigianske blad "Tidens Strøm" og bestyrelsesmedlem i "De forenede liberale Vælgerforeninger for Frederiksberg". Falkenstjerne ville ikke indtræde i udvalget, idet han "ikke har kunnet komme på det rene med, hvad karakter skrifterne skal have (...) bestemmelsen er mig ikke klar, men forekommer mig at bære præg af den usikkerhed i opfattelsen af Samfundets opgave, som har vist sig under forhandlingerne i den seneste tid, idet nogle vil have en karakter som studenterklub uden hensyn til anskuelser, andre vil give det klar besked, at det vil være en radikal klub."²³

Herman Triers formandsindsats blev præget af ønsket om at udjævne modsætningerne mellem de forskellige fløje af oppositionen, der mødtes i Studentsamfundet, og i sin senere politiske karriere som fælleskandidat for de liberale og socialdemokraterne i Københavns 1. kreds videreførte han denne holdning.

For de radikale i forfatnings- og forsvarspolitisk henseende, lige som for de, der gik ind for "fritænkerisk" angreb på kirke og religion, virkede Triers linje irriterende, da han indenfor Samfundets vægge, på møderne, var i stand til at styre diskussionen. Udenfor, i journalistik og agitationsarbejde, hvor medlemmerne kunne deltage uafhængigt af flertalsbeslutninger i Samfundet, kunne Trier naturligvis ikke kontrollere aktiviteten. Erik Henrichsen, der i firserne tilhørte den radikale fløj af Samfundet og ivrigt støttede Hørups politik som journalistisk agitator, har i sit senere politiske forfatterskab karakteriseret Trier som "borgeren" i politik, en holdning som var i modsætning til det at være "rigtig politiker".²⁴ Med baggrund i sine pædagogiske studier i halvfjerdserne og sin tillid til udvikling og fremskridt understregede Trier den enkeltes pligt til at underordne sig fælles samfundsmæssige formål og fandt i Rousseaus politiske og pædagogiske filosofi en model for sin demokratiopfattelse.²⁶ En kritisk gennemgang af hans synspunkter vil dog afsløre, at der var store forskelle mellem ham og Rousseau. F.eks. anerkendte han nødvendigheden af en folkerepræsentation. Trier og andre radikales henvisninger til den franske oplysningsfilosof i 1884 var mere et resultat af den optimistiske politiske stemning end af en indgående analyse af Rousseau. Kærnepunktet var kravet om den enkeltes pligtfølelse overfor den fælles bevægelse for demokratiet.

Trier var af den opfattelse, at politik og politisk lederskab var et pædagogisk problem, og at det var muligt at bygge bro mellem partimodsætningerne.²⁷ I sin praktiske virksomhed som Samfundets formand viste han sig som den fødte diskussionsleder. G. S. Bendix har skildret denne side af Trier: "Tog han nu og da selv ordet var det snart for at klarlægge eller forstærke en foregående talers noget uklare udtalelser, snart for at neddæmpe en af de yngres alt for stødende og stærke udtryk. Trier forstod altid at beherske en forsamling, og ingen kunne i få ord som han

koncipere en dagsorden, så den klart udtrykte forsamlingens standpunkt." ²⁸ Fra andre sider opfattedes Trier som kølig og upersonlig med tendenser til indesluttethed og askese, der gjorde, at han til trods for sine pædagogiske og politiske aktiviteter virkede som om han holdt folk på afstand. ²⁹ Formandskabet i Studentsamfundet og ledelsen af Aftenundervisningen gav imidlertid Trier en høj status i den københavnske oppositionsverden.

Folketingsvalget 1884

Det falder udenfor rammerne her at angive et mål for akademikernes gennemslagskraft i vælgerforeningerne, men det er alligevel uundgåeligt at nærme sig til en vurdering af deres indflydelse på hovedstadens liberale bevægelse. Af de eksisterende medier eller kanaler var pressen velegnet for dem, selv om den endnu ikke kunne hamle op med folkemøderne. Det ses ved gennemgang af bestyrelseslisterne for de liberale vælgerforeninger, at der var forbindelse mellem disse og pressen. "Dags-Avisens" redaktør Villiam Secher var i bestyrelsen for "Københavns liberale Vælgerforening" og Emil Elberling forenede sit formandshverv i de frederiksbergske foreninger med udgivelsen af ugebladet "Den Uafhængige". Falkenstjerne var medudgiver af det grundtvigianske organ "Tidens Strøm". Ingen af disse pegede på det litterære Venstre som fællesnævner for den københavnske opposition; derfor var det af betydning for den radikale akademikerbevægelse, at Københavns liberale Vælgerforening under forhandlingerne i foråret 1884 med Socialdemokratisk Forbund enedes med dette om opstilling af Herman Trier som folketingskandidat i Københavns 1. kreds. Triers fremstilling af begivenhedsforløbet tog udgangspunkt i at han følte sig ude af stand til at tage plads i de politiske rækker på grund af den rådende forvirring i partiforholdene, men at Højres og Estrups politik virkede "vækkende og samlende på dem han ville kue og splitte". Herman Trier forklarede Studentsamfundet og samvirket mellem de liberale og socialdemokraterne som en følge af denne vækkelse. Alliancen mellem de politiske oppositionsforeninger "beroede på, at man i Københavns I. kreds kom til enighed. Socialdemokraterne havde der tidligere opstillet en kandidat, den for sin agitations voldsomhed bekendte pianofortearbejder V. T. Holst, og havde så vidt prioriteten på kredsen. Der forhandlede nu om at få hans parti til at trække ham tilbage til fordel for en liberal. Så hed det sig at Holst ville trække sig tilbage, men kun hvis jeg ville stille mig i kredsen. Jeg mente under disse forhold, hvor så meget stod på spil landet over, hvis man ikke blev enig her, ikke at kunne sige nej." ³⁰ D. 24. april meddelte "Morgenbladet", at Trier var opstillet som oppositionens fælleskandidat i Københavns 1. kreds.

I de øvrige kredse opstilledes af Københavns liberale vælgerforening højesteretssagfører Octavius Hansen mod professor Brix i 2. kreds, Herman Bing, der på grund af sin politiske aktivitet lige var blevet afskediget som kasserer i Landmandsbanken, i 3. kreds mod oberst Tværmoes, A. C. Larsen i 4. kreds, C. Hage i 7. kreds. Socialdemokratisk Forbund opstillede skræddermester P. Holm mod prof. C. Goos i 5. kreds (Nørrebro og Østerbro), og forretningsfører C. Hørdum i 9. kreds. De forenede liberale Vælgerforeninger for Frederiksberg opstillede den antiministerielle højremand C. Nyholm. ³¹

Byerhvervenes interesser dominerede indenfor de liberale vælgerforeninger. Da oppositionen indenfor Højre blev kvalt i 1883 svingede børsoppositionens repræsentant G. Hage over mod Venstre og deltog i stiftelsen af vælgerforeningen i København. Dens første leder, G. A. Hagemann,

var som direktør for "De danske Sukkerfabrikker" i nært samarbejde med C. F. Tietgen og børsoppositionen. Gottfred Rubin og Laurids Bing der var bestyrelsesmedlemmer i hhvs. den københavnske og de frederiksbergske vælgerforeninger havde sammen oprettet vekselererfirmaet Rubin & Bing, der fungerede som hovedstadsforbindelse for en række af provinsens banker og andelsvirksomheder.³² I bestyrelserne sad tillige en del mindre erhvervsdrivende. Akademikerne repræsenteredes af Sv. Høgsbro, V. Pingel og dr. med. E. A. Tscherning i den københavnske forening og af bibliotekar E. Elberling, højskoleforstander F. Falkenstjerne og professor H. Høffding i den frederiksbergske forening. Af disse tilhørte kun Pingel og Tscherning det litterære Venstre, mens Høffding var forbeholden overfor en sammenkædning af den litterære bevægelse med det politiske Venstre.

Studentersamfundet havde som samlingspunkt for oppositionen mistet terræn overfor vælgerforeningerne, men der var stadig forbindelse som følge af akademikernes medlemskab og aktivitet begge steder, blot er det en fejltagelse at sætte lighedstegn mellem det litterære Venstre og hovedstadens vælgerforeninger.³³ Niels Neergaard har hævdet, at Studentersamfundets åbenhed overfor socialdemokratiske gæster og talere og dets arbejderundervisning "væsentligt hjalp til at mildne socialdemokraternes mistro til "de borgerlige".³⁴ M. hs. t. politiske programpunkter var der kortere afstand mellem de københavnske liberale og socialdemokraterne end der passede ind i Venstres politik, der i den forfatningspolitiske konfrontation med Højre ikke tillod reformer på de sociale og erhvervsmæssige områder, der havde bybefolkningens interesse. Men overensstemmelsen i synet på forsvarspolitikken hos socialdemokraterne, de radikale akademikere og den radikale fløj af Venstre havde betydning for de liberales tilslutning til forfatningskampen.

Under valgkampen op til d. 25. juni 1884 deltog studenter og akademikere fra Studentersamfundet, vælgerforeningen og oppositionspressen i valgagitationen. Af særlig betydning fik det, at J. J. Ipsen i "Social-Demokraten" og redaktør Alexander Cantor fra "Dags-Avisen" tvang professor C. Goos til at indrømme, at han havde købt bladet "Den ny Socialist" som valgavis for Højre. Afsløringen betød formodentlig stemmefrafald fra Goos og sejr for P. Holm i 5. kreds.³⁵ Valget gav en samlet fremgang for oppositionen i Folketinget, der nu talte 83 mandater mod Højres 19.

Af de liberale kandidater faldt Octavius Hansen, Herman Bing og A. C. Larsen, mens Herman Trier sejrede i 1. kreds, og C. Hage i 7. kreds. Af socialdemokraterne valgtes foruden P. Holm, C. Hørdum i 9. kreds. Niels Neergaard havde stillet sig som Venstres kandidat i Nakskov, men valgtes ikke. V. Pingel valgtes i Aarhus som fælleskandidat for Socialdemokratiet og det bjørnbakske Venstre. Den antiministerielle højremand C. Nyholm genvalgtes af de liberale på Frederiksberg. Oppositionen i hovedstaden havde således erobret halvdelen af kredsene fra Højre. Sejren forstærkede forventningerne om et politisk systemskifte, hvor de oppositionelle akademikere ville kunne indtage betydelige roller i regeringsdannelsen.

Blandt Venstres ledere på Rigsdagen var der nervøsitet over den liberale oppositions styrke; i Bergs gruppe følte man, at de liberale var godt på vej til at ville være toneangivende indenfor Venstre.³⁶ Fra dette tidspunkt viste sig de første tegn på den splittelse af Venstre, der under etiketterne "europæerne" og "danskerne" slog igennem i midten af november 1884.

Venstres splittelse og de radikale akademikere

I foråret 1884 klargjorde Hørup sine politiske mål i et "Politisk Tilbageblik", som først offentliggjordes med udgivelsen af hans artikler og taler i 1902.³⁷ Den politiske tendens i tilbageblikket er interessant, fordi den giver indblik i Hørups holdningsændring til samfundselitens betydning for politikken. Han søgte at forlige to motiver i sin politik, der ud fra de moderates opfattelse virkede modstridende. For det første ønskede han at bekæmpe "den offentlige mening" dvs. den tilstand, hvor forholdsvis få personer havde så stor autoritet, at de sad inde med den reelle politiske magt uanset landets forfatningsmæssige ordning. "Jeg lagde vægten på den sociale revolution, jeg ville en anden rangforordning i folket".³⁸

For det andet ønskede han at Venstre måtte få sine digtere, professorer, jurister, journalister og studenter. Dette ønske havde hørt til hans program siden begyndelsen af hans politiske karriere i halvfjerdsene, og det litterære Venstre betegnede han som "himlens manna". Den realisme, dets forfattere og videnskabsmænd var bærere af, ønskede Hørup at sammenkæde med Venstres politiske kamp, for materielle forandringer. "De litterære folk forstod realismen som en ny form for det æstetiske, men det smagte altid af fugl og af fællesordet realisme lod der sig udlede mange konsekvenser." ³⁹ Om grundtvigianerne hævdede Hørup at de som bærere af "den gamle, fantastiske kulturs spildevand" stillede sig i vejen for bøndernes virkelige interesser, og at deres holdning til militarismen ville være medbestemmende, "om vi skal have en ny nationalliberalisme eller et demokrati".⁴⁰

Hørups tilbageblik var et led i hans omstillingsproces fra bondepolitikken til en radikal venstrepolitik, der gav videre spillerum for den københavnske liberalisme og den akademiske oppositionsbevægelse. Bortset fra erobringen af København for oppositionen var Venstre ikke gået frem i nævneværdig grad. Hørups mulighed for at genskabe sin position afhang således af hans evne til at knytte hovedstadsoppositionen til sig. Men opgaven bestod samtidig i at begrænse dennes bevægelsesfrihed og reformkrav, der kunne blive en fare for den radikale forfatningspolitik.

Efter folketingsvalget forsøgte Berg at samle Venstre til en gruppe, men det mislykkedes, til dels p.gr.a. modstand indenfor hans egen gruppe. Han udtrådte af Folketingets Venstre med 20 tilhængere og dannede sammen med de moderate et nyt parti "Det danske Venstre" med i alt 48 medlemmer. Den radikale gruppe på 25 medlemmer med Hørup, Edv. Brandes og Jens Busk som førere kaldtes "Det europæiske Venstre".⁴¹

De nyvalgte studentersamfundspolitikeres stilling til splittelsen kan kun belyses sporadisk og gennem avisreferater af deres taler, som de kun havde lidt indflydelse på udformningen af. "Morgenbladet", der dækkede Studentersamfundets fest for den københavnske oppositions nyvalgte kandidater på Klampenborg, refererede taler af Hørup, P. Holm, Pingel, Georg Brandes, A.C. Larsen, Alfred Christensen og Herman Bang uden at berøre splittelsestendenser; tværtimod lagde bladet særlig vægt på socialdemokraten P. Holms hyldest til Studentersamfundet for dets betydning for forbindelsen mellem arbejderne og de øvrige samfundslag, der havde styrket tilliden og lettet alliancen under valgkampen.⁴²

Anders Hvass gav i 1907 en skildring af festen, der afveg fra "Morgenbladets" version. Umiddelbart efter Hørups tale og svartaler fra G. Hage og P. Holm, talte "Morgenbladets" redaktør

K.P. Korsgaard for C. Berg, som han betegnede som føreren for hele Venstre. Det var en demonstration. Pingel svarede bl.a. af med en advarsel mod at uddybe skillet mellem Hørup og Berg. "De uddyber den grav, som vi andre søger at jævne."⁴³

Herman Trier havde indledt en politisk kurs, da han trådte til som formand for Studentsamfundet. Han ønskede at skabe enighed mellem oppositionens forskellige fløje og lade religiøse og kulturelle særstandpunkter glide i baggrunden. Dette mål søgte han som folketingsmand og politisk agitator at videreføre i partipolitikken. I sit valgopråb i juni understregede han nødvendigheden af enighed i oppositionen, dvs. både hos liberale og socialdemokrater, trods alle modsætninger i opfattelsen af de enkelte samfundsspørgsmåls løsning. Opgaven var "at fjerne et ministerium, som er en hindring for et sundt og frugtbart samarbejde mellem lovgivningsmagts forskellige faktorer." Han hævdede, at et gunstigt udfald af rigsdagsvalgene, specielt i hovedstaden, ville føre et systemskifte med sig. Det "kunne bidrage til at befri det danske folk for det mareridt, der så længe har tynget dets offentlige liv, og bringe det til igen at trække vejret frit i følelsen af, at vejen på ny er åben til et virksomt arbejde for ophjælpningen af landets åndelige og materielle hjælpeklæder." Trier erklærede, at han havde ladet sig opstille ud fra bevidstheden om, at "hvor fædrelandets udvikling står foran et afgørende vendepunkt, har hver enkelt borger i særlig grad en politisk pligt at opfylde." Med begrundelse heri stillede han sig til rådighed for "den bestandig stigende enighed mellem alle de politiske partier, som har fremskridtet kært, enigheden om, at hvorledes end deres veje senere skilles, er den første, for dem alle fælles, opgave den: ved alle lovens midler at søge vort nuværende ministerium fjernet og afløst af et ministerium, hvis ret og magt har sin rod i folkets tillid." ⁴⁴

Den følgende periode søgte Trier i taler i vælgerforeningerne og på arbejdermøder at afdramatisere tendenserne til splittelse i Venstre. Han bidrog dermed til at stabilisere forholdet mellem Venstre og Socialdemokratiet, men efterhånden som det blev klarere, at splittelsen blev uundgåelig, ønskede han et egentligt program udarbejdet for oppositionen. Ved et møde i Arbejdernes Forsamlingsbygning d. 14. september pegede Trier på farerne ved "al den politiske dønning som forskel i opfattelsen af politikens underordnede punkter kan have frembragt", og gav sin opfattelse af den praktiske politikers opgave: "(Han) søger at bringe (den) til ro, fordi der i rørte vande er bedst at fiske for ens politiske modstandere. Al den mistænksomhed, som uensartetheden mellem samfundets forskellige lag kan ægge frem, lukker han sit øre for." ⁴⁵ Det var dels en opfordring til socialdemokraterne om at være tilbageholdende med reformkravene og dels en advarsel til Berg og Hørup mod splittelsestilbøjeligheder.

Ved et politisk møde i Utterslev d.15. november, tre dage før Frede Bojsens proklamation af "Det danske Venstre", hævdede Trier stadig at der var enighed i Venstre om hovedpunktet og at det havde størstedelen af befolkningen bag sig og visnepolitikken, men ønskede at Venstre måtte benytte tiden til at gøre programmet fyldigere og klarere. ⁴⁶ Da splittelsen var blevet en kendsgerning var Trier kommet i en vanskelig situation, hvor han skulle forene hensynet til valgdagens enighedsprogram, til socialdemokraternes reforminteresser og til det københavnske venstres liberale og akademiske interesser. Uforeneligheden heraf tvang ham til en løsgængerstatus i oppositionen og satte ham i nogen grad på afstand af begivenhederne, specielt i

partigrupperne i Folketinget, mens han derimod trådte til som agitator på vælgermøderne for at skabe sammenhold i oppositionen og politisk bevidsthed hos vælgerne.⁴⁷

På et møde i "De forenede liberale vælgerforeninger for Frederiksberg" i februar 1885 kritiserede han i forsigtige vendinger splittelsen. "Driver førerens herskerdrift ham til at sætte hensynet til den personlige magtstilling frem i forgrunden ved siden af de fælles mål, så er han ikke en fører af det rette malm. Kan han ikke føje sin personlighed helt ind i sagens tjeneste, så svigter han sin gerning og formindsker sin indflydelse." Trier deltog derefter i mødets opfordring til Rigsdagens opposition om at lade al personlig kiv fare, og markerede derved sin løsgængerstatus mellem Bergs og Hørups grupper.⁴⁸

Et særligt træk ved Triers politiske aktivitet var opfattelse af forholdet mellem samfund og stat. Han var kritisk overfor det såkaldte selvhjælpsprincip. Det var ikke nok, at det offentlige støttede folkelige initiativer indtil de kunne bære sig selv. Staten og kommunerne skulle ifølge Trier overtage eller støtte folkelige initiativer som oplysningsbevægelsen. Trier havde praktiske erfaringer fra sine forhandlinger med Københavns kommune om tildeling af lokaler i kommuneskolerne til Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere. Det havde ikke været en let sag at komme igennem med.

I et foredrag i Kolding fremførte Trier en række grunde til at staten ikke blot skulle tage sig af børneundervisningen, men også burde støtte voksenundervisningen. Den principielle begrundelse er det, der her tiltrækker sig størst opmærksomhed, idet den udformedes meget grundigt af Trier og samtidig viser hans stilling til Socialdemokratiet. Han beskrev hvordan der opstod behov "på bunden af folkelivet" for løsninger på sociale spørgsmål. Det udløses i folkelige bevægelser, der griber om sig og gradvis overvinder modstanden. "Så kommer tiden, hvor sagen ligesom skifter farve; hidtil var det enkelte personer eller grupper, der måtte kæmpe for sit program; man har sejret over latteren, der først ville kvæle tanken, man har under kampen fået modstanderne til at se, at der dog kan være noget i disse tanker, og nu kommer det øjeblik, hvor tankerne er i færd med at blive til en samfundssag. Så fæster også de, som repræsenterer samfundsmyndigheden deres blik på, hvad der således har arbejdet sig frem, og spørger, om disse tanker har krav på at føres videre ud i det hele samfund. Således kommer i ethvert samfundsliv et øjeblik, hvor oplysningsbevægelsen bliver en samfundsbevægelse."⁴⁹

Side om side med oplysningssagen nævnte Herman Trier i sit valgopråb bl.a. arbejdersagen, retsplejen og skattevæsenet som forestående reformområder.⁵⁰ I Socialdemokratiet var der en bevægelse i gang for en ordning af sygekasserne og alderdomsforsørgelsen, der hidtil havde fungeret efter selvhjælpsprincippet. Som et hovedpunkt sloges det fast, at arbejderne ikke kunne klare sig med selvhjælp, men at staten måtte gribe ind.⁵¹ Trier måtte som socialdemokratisk-liberal rigsdagsmand tage hensyn til reformkravene. Personligt var han tilhænger af statens udvidelse til sådanne sociale opgaver, men var samtidig forhindret i at fremme initiativer af hensyn til oppositionens enighedsprogram.

Søsætningen af "Politiken" d. 1. oktober 1884 var et vigtigt moment i delingen af Venstre, idet "europæerne" hermed fik et selvstændigt organ i skarp konkurrence med Bergs "Morgenbladet". Kort tid efter omorganiserede Berg sin avis og gik sammen med de moderates leder Bojsen om

udgivelsen. D. 16. november proklamerede Bojsen i en lederartikel i "Morgenbladet" Det danske Venstre, og beseglede dermed Venstres endelige deling.

"Politiken" havde Hørup som redaktør, og foruden ham var Edv. Brandes og Herman Bing udgivere. Hørup vurderede i sin første lederartikel i "Politiken" folketingsvalgets resultater og den københavnske oppositions stilling til Venstre. Han pegede på, at den københavnske opposition faldt i to dele: "den ældre nationalliberale linje", hvortil han bl.a. regnede de frederiksbergske vælgerforeningers kandidat, C. Nyholm, og "den yngre linje" bestående af Trier, Hage og de to socialdemokrater Holm og Hørdum. Der var ikke noget lakajforhold mellem disse og Venstre, , men hvis Venstre fik regeringsmagten ville de som mindretal få "en betydning, der står i et større forhold til deres agitatoriske evne end til deres tal. Venstres hensyntagen til afvigende anskuelser ville bero på disses magt, den evne de har til at vinde stemmer ved valgene. Et gammelt parti, der dør, vil med de samme stemmer have langt mindre betydning end et ungt parti, der vokser." ⁵² Det var en utilslørt invitation til den københavnske opposition af "den yngre linje" til at slutte op om "Politiken" og om Hørups politiske parti i kampen mod "den ældre nationalliberale linjes" samarbejde med "Morgenbladet" og Det danske Venstre.

"Morgenbladet" søgte at stemple "Politiken" som et organ for "brandesianismen" og som noget unationalt og separatistisk.⁽⁵³⁾ Trier sluttede sig ikke til Hørups gruppe, men arbejdede på at forene grupperne og trænge de religiøse modsætninger i baggrunden. Edv. Brandes og V. Pingel var modstandere af sammenslutningen med fællesmødet som venstregruppernes kompetente organ. I begyndelsen af november, da Berg genfremsatte sit forslag om forening af grupperne, stemte de imod sammen med 5 andre, hvorimod 12 afholdt sig fra at stemme, bl.a. Hørup og Jens Busk. De øvrige deltagere i afstemningen dannede Det danske Venstre.⁵⁴

Pingel gav kort før sin udtræden af politik sin forklaring herpå: i hengivenhed overfor Hørup og vrede over dennes afskedigelse fra "Morgenbladet" sluttede han sig til Hørups gruppe. Medbestemmende var de politiske sympatier i København og hans egen valgkreds Aarhus. og det som han selv betragtede som en naiv tillid til at grupperne trods delingen ville stå sammen mod Højre.⁵⁵ Det er givet, at Pingel var politisk uerfaren, men det udelukker dog ikke, at hans valg af side i var udtryk for en vurdering af, hvordan hans interesser bedst fremmedes. Hans tilknytning til den københavnske akademikeropposition som tidligere formand for Studentsamfundet og til socialdemokraterne i København og Aarhus havde betydning i denne forbindelse. Pingel skrev sit "Tilbageblik" i 1891. I de mellemliggende 6 år nåede han frem til at tage voldsomt afstand fra Hørup og "Politiken". Derfor fremstillede Pingel sin stillingtagen i 1884 som resultat af politiske sympatier uden hold i realiteterne.

Edv. Brandes havde tidligere ved sin politiske optræden i september 1882 og 1883 presset på for at radikalisere Venstre og skaffe det litterære Venstres program og interesser indpas. Ved begge lejligheder havde han udfordret det grundtvigianske, moderate Venstre, og dermed været medvirkende til bruddet med Berg. I november 1884 var de samme motiver gældende, men hensynet til det organiserede københavnske Venstre spillede også en rolle. I Københavns liberale Vælgerforening var der tidligt et modsætningsforhold til Chr. Berg, og de ledende liberale delte Brandes' og Hørups frygt for at Berg skulle blive minister efter at have skilt sig fra de radikale. Forholdet mellem det litterære Venstre og erhvervsgrupperne i Københavns liberale Vælgerforening afspejledes til dels i "Politikens" ledelse. Edv. Brandes havde i nogle prøvenumre

af bladet kort før 1. okt. formuleret dets program på en måde, der kaldte på smilet. Det skulle være "Organ for den højeste oplysning". Prøvenumrene bragte en række artikler af det litterære Venstres mænd, bl.a. V. Pingel og Marcus Rubin, og anslog bladets tone som litterært-politisk organ. Herman Bing, der varetog dets økonomiske drift, var modstander af Brandes' program og ønskede, at det skulle varetage erhvervsinteresserne som et efterretnings- og forretningsblad for den københavnske opposition.⁵⁸ Ved flere lejligheder kom det til konflikt mellem de to interesser og Edv. Brandes' stilling i redaktionen svækkedes. Uden held forsøgte han at få Bing udskiftet med Ernst Brandes som forretningsfører.⁵⁹

De her nævnte uoverensstemmelser kom dog ikke op til overfladen i det første år, men det politiske hensyn, som Hørup måtte tage til det øvrige Venstre selv efter delingen, lagde et pres på den litterære fløj. I januar 1885 afklarede Edv. Brandes sit syn på den litterære radikalisme og dens politiske program på en måde, som synes at have sigtet mod en *modus vivendi* med de øvrige københavnske liberale. På et møde i De forenede liberale vælgerforeninger for Frederiksberg forsvarede Brandes de radikale mod angrebene på dem for manglende nationalfølelse. Talen aftryktes i "Politiken" d. 10. januar 1885. Overfor Højres og Det danske Venstres kritik af "europæerne" hævdede Brandes, at nationalitet alene afhang af det fælles sprog, og at kritikerne af de radikale ikke kunne tage patent på nationalfølelsen. Brandes nævnte som de radikales programpunkter: 1. republik 2. modstand mod militarismen 3. adskillelse af stat og kirke og 4. kvindernes fuldkomne politiske og sociale ligestilling. Men vægten lagdes ikke på programmets absolutte krav. De forklarende bisætninger var for Brandes det centrale. Der skulle ikke føres "et republikansk felttog mod kongedømmet", men det skulle sikres, "at man ikke giver kongemagten større myndighed., end det tilkommer den efter grundlovens ord og ånd, Kongen er vort lands højest stillede embedsmand og intet mere, og vi skal vogte os for at den offentlige mening skrues tilbage til tiden før 1848." Modstanden mod militarismen betød ikke afvæbning "hensynsløst overfor forholdene i Europa... Men vi vil ikke sætte vort håb om Danmarks bevarelse til våbenmagt. Vi bør være radikalt kurerede for alle nationalliberale drømme om kamp mod stormagterne. Vi tænker tanken helt ud, som ligger i Danmarks åbne stilling og ringe storke, og derefter vil vi indrette vor militære politik indadtil og vor diplomatiske udadtil." På disse områder og i kirkepolitikken og kvindespørgsmålet erkendte Brandes den radikale oppositions begrænsede magtmidler og indflydelse, men pegede på, at det var dens mål at skabe "en demokratisk offentlig mening, der kan beherske landet." ⁶⁰

I Studentsamfundet var der repræsentanter for både radikale og moderate, og man håbede stadig på en forbedring af Samfundets stilling i studenterpolitikken, således at det kunne samle majoriteten af studenterne, men de moderate havde siden bestyrelseskrisen i foråret 1884 været svækket i forhold til de radikale. Under Triers formandskab var den hørupske agitator, cand. jur. J. K. Lauridsen bestyrelsesmedlem i to år (marts 1884— april 1886), et andet medlem, Anders Hvass, har hævdet, at J.K. Lauridsen "nok var den, der bedst gav udtryk for, hvad man i Samfundet tænkte og mente«. ⁶¹ Studentsamfundets forbindelse til det københavnske Venstre var blevet en realitet, der ikke kunne dementeres ved henvisning til lovenes bestemmelse om neutralitet.

Det moderate, grundtvigianske Venstres svage stilling i København, der understregedes af, at "Morgenbladet" kun havde få abonnenter der, oplaget nåede ikke op over 3000⁶², var udgangspunkt for de politiske angreb på "europæerne". D. 24. september, samme dag som "Politiken" udsendte det første prøvenummer, "efterlyste" lederartiklen i "Morgenbladet" en samvirken mellem hovedstadens og landets venstrebevægelser. Hovedstadens borgere havde frigjort sig fra den politiske klikeledelse, hævdede bladet og knyttede hertil en generel advarsel mod klikker, der uanset politisk farve "er en hindring for sunde politiske tilstande." Derefter fulgte en sammenligning mellem de Nationalliberale og de radikale akademikere: "Den gamle nationalliberale klike i København, der i egne øjne repræsenterede al landets "intelligens" overfor "transtøvler" og "tørvemose", var ikke væsentlig forskellig fra den moderne klike, der under en demokratisk sminke protesterer imod at "gå under bondeåget"⁶³ To dage senere hævdede "Morgenbladet", at studenterne underkastede sig enkelte mænd og deres dogmer. "I tidligere år svor studenterne ved Hr. Plougs navn, en del gør det endnu.. Andre har skilt sig ud for at sværge ved Dr. Brandes." Lederen hævdede at studenterpolitikken tid var forbi.⁶⁴

I begyndelsen af firserne anvendte grundtvigianerne dette udtryk som en kritik vendt mod studentskandinavismen; nu fik det et nyt indhold, der dels dækkede over, at grundtvigianerne foreløbig havde opgivet at få en selvstændig betydning i studenterbevægelsen, dels var vendt imod de radikales udnyttelse af studenterbevægelsen til særlige politiske formål. Især forbindelsen mellem studenter- og arbejderbevægelsen og de akademisk uddannedes evner og færdigheder som journalister og folkeoplysere opfattedes som BH betydningsfulde faktor i partistriden og må kilder til radikaliserings af oppositionen. Frygten for disse magter kom til orde i Frede Bojsens programerklæring for "Det danske Venstre" i "Morgenbladet" d.16.november 1884. Bojsen hævdede, at det danske eller nordiske element i landbovenstre gav venstresagen stabilitet, og han erklærede sig uenig med "de, der siger: dette går for langsomt; landbefolkningen er for ubevægelig, for dvask, den vil ikke sætte vold imod vold, den er ikke i stand til at indgyde sådanne modstandere respekt, som vil sætte magten i rettens sted. Der bliver ikke noget af, før København kommer med..." Bojsen ønskede ikke, "at karakteren af den hele danske demokratiske bevægelse skal forandres enten reelt eller taktisk, enten med hensyn til mål eller midler." Endelig inddrog han det religiøse modsætningsforhold ved at afvise de radikales sammenknytning af kristendom og reaktion i den offentlige bevidsthed.⁶⁵

Bojsens programerklæring tilsigtede at forhindre Hørup i at udnytte den københavnske opposition i partipolitik og dagbladsvirksomhed. Hørups politiske lederskab stilledes hermed på en vanskelig prøve. Ønsker om reformer af kirke-, skole- og universitetsforhold, af retsvæsenet og af den sociale orden, senere også af erhvervs- og toldvæsen, lå lige under overfladen hos den københavnske opposition. Liberale, radikale og socialdemokrater tilsluttede sig Venstres forfatningskamp og visnepolitikken under forudsætning af, at regeringsomdannelsen var nært forestående, og deres politiske taktik indrettedes efter at skaffe grupperne den bedst mulige forhandlingsposition ved regeringsforhandlingerne. Det er under disse vilkår, at Triers ønsker statens udvidelse til sociale opgaver så vanskelige eller umulige ud. Han var bastet og bundet af oppositionens enighedsprogram.

Højre overvandt ret hurtigt den første lammelse efter valgnederlaget i juni 1884, hvor dets mandattal i Folketinget faldt fra 26 til 19. Foregangsmanden for officerernes forsvarsagitation,

oberst Bahnson, blev i september udnævnt til krigsminister, hvorved Højres påstande om at Københavns Befæstning var en betingelse for landets fortsatte eksistens som selvstændig stat blev regeringens officielle politik. Det virkede særligt udfordrende på de radikale, hvis antimilitarisme var mest udtalt; men regeringens ny taktik fra efteråret 1884: at omgå Folketingets lovgivningsboykot ved at forelægge befæstningsforslagene for landstinget satte Venstre i raseri og virkede i nogen grad samlende på grupperne.⁶⁶

Studentersamfundets politiske agitatorer, journalister og folketingsmænd reagerede med indignation overfor højreministeriet, men foreløbig begrænsede man sig til betragtningsmåder. Man hævdede, at regeringen satte magten i rettens sted, og Trier motiverede sin tilslutning til Venstres ørkesløshedsdagsorden d.19.november med, at kampen drejede sig om at få ført grundlovens principper ud i virkeligheden.⁶⁷ Men bag indignationen lå ønsket om at skabe muligheder for en reformbevægelse på radikale præmisser. Problemet var den demokratiske legitimitet, der skulle opbygges og adskille den radikale reformbevægelse fra den konservative "katedersocialisme". I kapitlet om akademikernes reforminteresser er dette forhold nærmere behandlet. (Kapitel 4)

Forholdet til Socialdemokratiet

I Studentersamfundet var der siden oprettelsen af arbejderundervisningen udviklet en stadig intensere kontakt mellem de radikale akademikere og en række ledere af Socialdemokratisk Forbund, især P. Holm, V. T. Holst og P. Knudsen. Efter folketingsvalget med det udstrakte samarbejde mellem den liberale vælgerforening og Socialdemokratiet opstod der behov for en afklaring af forskelle og ligheder mellem parterne. På en række områder kunne der konstateres enighed: i forsvarspolitisk henseende vurderede radikale og socialister, at Danmark var for lille til at kunne forsvares med våbenmagt, og man ønskede en diplomatisk ordning af udenrigspolitikken. Også i opfattelsen af Kirken var der sammenfald: Kirken skulle adskilles fra staten og religionen gøres til en privat sag. "Socialdemokraternes holdning til præstestanden var dog mere uforsonlig end der var basis for hos de radikale. Begge parter forkastede den dogmatiske kirkelære om forsagelsesmoral, det hinsidige liv og troens forrang for videnskaben."⁷⁰

I spørgsmålet om nationalitet var der derimod ikke umiddelbart sammenfald. Mens socialisterne opfattede den som en hindring for gennemførelsen af klassekampen indenfor nationerne, og et ideologisk middel i de herskende klassers hænder, havde de radikale akademikere ikke fuldstændigt løsrevet sig fra den nationale tankegang. De ville fravriste Højre og Det danske Venstre "patentet" på nationalfølelsen og hævde, at "ethvert parti betragter sine formål som gavnlige for det hele land - som nationale"⁷¹ De accepterede ikke den socialistiske klassekampteori, men førte diskussionen hen på socialismens krav til statsmagten som aktiv regulator af de sociale forhold.⁷² I debatten mellem akademikerne siden begyndelsen af 1870'erne kan der udskilles to grupper af argumenter, der afspejler nationalliberale og radikale holdninger til socialdemokratiets krav om socialreformer. De ældre nationalliberale og mellempartifolk i Nationaløkonomisk Forening hævdede, at arbejderne havde det bedre end i nogen tidligere historisk periode, men at de mindre behov for forbedringer kunne tilfredsstilles ved samfundets understøttelse af arbejdernes selvhjælp, mens indgreb i løndannelsen enten lades ude af betragtning eller blev betragtet som skadelig.⁷³

Yngre oppositionelle akademikere hævdede, at uanset de sociale og økonomiske fremskridt var det berettiget at tale om et socialt spørgsmål. Harald Høffding hævdede i en artikel i *Nationaløkonomisk Tiårsskrift* 1873, at "det sociale spørgsmål.. er netop opstået ved at utallige.. som hidtil i passiv ligegyldighed bøjede sig under de faktiske forhold, er blevet sig selv bevidste, er vågnede til erkendelse." Høffding opfattede socialismen som arbejdernes kamp for retfærdigheden.⁷⁴ Han videreudviklede opfattelsen i sine forelæsninger over- social etik i efteråret 1883, men kunne ikke politisk tilslutte sig de konsekvenser i retning af en socialistisk samfundsordning, som på dette tidspunkt fremførtes i "*Socialdemokraten*".⁷⁵ I sit samfundsteoretiske værk "*Etik*" (1887) hævdede Høffding, at der lå udviklingsmuligheder i arbejdets ordning ved "*fri association*". Fagforeningerne ville styrke den enkelte arbejders selvstændigheds-følelse, dygtiggørelse og sympati med andre og de ville give arbejderne en klarere opfattelse af deres stilling overfor de andre samfundsklasser.⁷⁶ Fagforeningernes kamp for højere løn forsvarede Høffding med hensigtsmæssigheden ved større købekraft der forplanter sig til de lavere lønnede. Endelig fremhævede han udbyttedelingstanken, andelsforeninger og produktionsforeninger som midler til harmonisering af forholdet mellem arbejde og kapital.⁷⁷

Høffding bidrog som universitetslærer og som fremtrædende oppositionsmand til en revision af offentlighedens opfattelse af socialismen og fremstillede det teoretiske grundlag for en større forståelse mellem liberale og socialister indenfor oppositionen i København. Han hævdede, at socialismen i spørgsmålet om statens overtagelse af produktionsmidlerne og af fordelingen af forbrugsgoderne ikke i alle sine former anviste et fuldstændigt brud med "*frihedsprincippet*" eller gik ind for "*voldsom revolution*".⁷⁸ Karl Marx' teori afviste han som et produkt af katastrofeteorien om en udvikling af samfundsformen til den yderste ensidighed (dvs. storkapitalens ekspropriation af de små), der med indre nødvendighed måtte slå over i sin modsætning. Denne opfattelse stred imod Høffdings historieopfattelse, der i store træk var identisk med opfattelsen hos de andre medlemmer af det videnskabelige gennembrud. "Historien.. viser os de mange mellemlid, den successive udvikling, som er nødvendig, for at de klart og tydeligt fremtrædende samfundsformer kunne blive til."⁷⁹

Høffding udtrykte den opfattelse af socialismen, at det var krav om, at fordelingen skulle foretages af en centralmagt. Det var en konstruktion, der ikke direkte refererede til det danske socialdemokrati, men sammenholdtes med europæiske teoretikere og med Gothaprogrammet. Heroverfor anførte Høffding en række argumenter, der skulle vise svaghederne i socialismen og de punkter, hvor der var harmoni mellem socialismen og hans syn på statsmagtens opgaver. Som argumenter imod statens overtagelse af fordelingen anførte Høffding, at det forudsatte moralsk fuldkommenhed og alvidenhed hos statsmagtens bærere, egenskaber som disse hidtil ikke kunne siges at have vist sig i besiddelse af.⁸⁰ Dertil kom problemet, efter hvilken målestok fordelingen skulle foretages. Arbejdspræstationen og den enkeltes trang som kriterium ville hver på sin måde byde på problemer, der kun kunne løses ved at tillægge staten myndighed. Også den socialistiske arbejdsværditeori ville Høffding rette kritik imod.⁸¹ Dette førte ham over i en kritik af Gothaprogrammets begyndelsessætning: at arbejdet er kilden til al rigdom og kultur. Han fandt en tvetydighed i definitionen af arbejdet som værdi skaber, idet der kunne skelnes mellem materielt og åndeligt arbejde. En samfundsordning uden vekselvirkning mellem de to typer arbejde ville ikke

kunne gennemføres, hævdede Høffding og argumenterede herfor med eksempler på teorien om samfundets arbejdsdeling og den gensidige afhængighed mellem samfundsklasserne.⁸²

De punkter, hvor Høffding kunne mødes med socialismens krav om statsmagts indgreb, var følgende: a) fordringen om, at der vises simpel retfærdighed. Arbejderne skulle ligestilles med arbejdsgiverne i udøvelsen af fri forsamlings- og foreningsret. b) statens pligt til at beskytte arbejderne frihed, sundhed, sikkerhed og moralitet overfor arbejdsgivernes vilkårlighed. c) statens udlignende indflydelse på de sociale modsætninger gennem ordningen af finans- og skattevæsenet. d) statens støtte og kontrol med arbejderne frie sammenslutninger (arbejdsløshedskasser), e) begrænset mulighed for statslige støtteforanstaltninger til produktionsforeninger.⁸³ I forhold til akademikernes synspunkter i 1870'erne havde Høffding på væsentlige punkter nærmet sig til Socialdemokratiets pragmatiske synspunkter, idet han støttede fagforeningernes ret til at repræsentere arbejderne og accepterede statens rolle som instrument for socialpolitiske indgreb, der kunne afdæmpe virkningerne af frikonkurrencen.

Høffding havde ved sin politiske virksomhed i den liberale vælgerforening på Frederiksberg været i kontakt med repræsentanter for den socialdemokratiske arbejderbevægelse og derved skaffet sig indblik i disses synspunkter. Når han i december 1882 kritiseredes i Socialdemokraten for i sine forelæsninger ved universitetet at have omtalt den socialistiske agitation nedsættende og dens teori som urealisabel, var det udtryk for en vis nervøsitet i den socialdemokratiske redaktion for, at Høffding som nyudnævnt professor i filosofi skulle få så stor indflydelse på de journalistisk interesserede studenter, at de ville trække sig bort fra tjeneste ved Social-Demokraten.⁸⁴

Socialdemokratiets formand P. Knudsen talte 15. november 1884 i Studentsamfundet om socialismen. Foredraget blev den følgende uge trykt i Social-Demokraten og udsendt i "Socialistisk Bibliotek" i det følgende år.⁸⁵ Knudsens fremstilling var det første samlede overblik over, hvad det danske socialdemokrati forstod ved socialisme. En kort gennemgang af de vigtigste synspunkter og en sammenligning med de radikale akademikeres synspunkter vil være på sin plads.

P. Knudsens tale:

1. Forholdet mellem stat og samfund.

Knudsen forudsatte eksistensen af en latent konflikt mellem den politiske magt, der byggede på lovene, og den økonomiske og sociale magt i samfundet. De udvikledes uafhængigt af staten. Den franske revolution forklarede han som virkeliggørelsen af borgerskabets retlige krav og kapitalens frigørelse fra de gamle samfundsinstitutioner. Knudsen hævdede, at det var en lov for samfundsudviklingen, "at hvis de i et samfund bestående love skal være i stand til at befordre samfundsudviklingen, må de være byggede paa de virkelige magtforhold; er de ikke det, vil udviklingen bane sig vej uden hensyn til lovene".⁸⁶ Der var heri fælles træk med udviklingsopfattelser hos de radikale. De antog netop, at traditioner og institutioner dannede hindringer for samfundsudviklingen. Det var årsagen til at retten og magten lå i konflikt med hinanden og til at der opstod sygelige samfundstilstande.⁸⁷ Både socialisten P. Knudsen og de radikale mente, at udviklingen skete på to niveauer: en stadig,

strømmende udvikling af de økonomiske og sociale forhold og en springende, urolig udvikling af de politiske magtforhold. Denne tvedelte opfattelse muliggjorde, at man kunne fastholde tanken om en sammenhængende udvikling samtidig med politiske revolutioner.

2. Kapitalismen.

Knudsens beskrivelse af den kapitalistiske produktionsmåde koncentreredes om to hovedpunkter: storindustriens gradvise tilintetgørelse af den lille industri og arbejdskraftens status som vare, der underkastes frikonkurrencens betingelser og tvinger de 'humane arbejdsgivere til at sænke arbejds lønnen. Disse synsmåder var ved tidligere lejligheder blevet kritiseret af radikale og liberale akademikere. Høffdings kritik af ekspropriationsteorien er nævnt i det foregående. V. Pingel havde kort efter sit valg til Folketinget overfor en arbejderforsamling erklæret det som sit mål "at blive en mellemmand mellem Venstre og arbejderne, manende Venstre til at tage de sociale opgaver op og mildnende arbejderne hårde dom over de besiddende samfundsklasser, i hvilken der fandtes megen humanitet og retsindighed.⁸⁹

3. Kapitalismens krise.

Knudsen hævdede, at kapitalismen og proletariseringen medførte overproduktion og underkonsumption. Han underbyggede argumentationen ved en sammenligning mellem en lønstatistik af Marcus Rubin over københavnske arbejdere og nogle skøn over arbejderfamiliernes livsfornødenheder bl.a. fra en pjece, "Hvorledes skaffes god, daglig kost til den billigste pris", der var udsendt af lærere ved Studentsamfundets arbejderundervisning.⁹⁰ Knudsen påviste et betydeligt underskud på arbejderfamiliernes budgetter.⁹¹ Denne opfattelse gik imod Rubin, der som fagøkonom hældede til teorien om, at arbejds lønnen tenderede imod en opfyldelse af de normale krav til livets opretholdelse.⁹² Det ses af Rubins forfatterskab, at han i nogen grad reviderede denne opfattelse uden dog fuldstændigt at opgive forestillingen om en bevægelse hen imod ligevægt mellem lønnen og arbejdet. I 1886 formulerede Rubin nationaløkonomiens opgave: "... at godtgøre, at selv fraregnet det store misforhold mellem kapitalbesiddendes og kapitalløses stilling og chancer, som den nuværende samfundsordning fører med sig, så svarer arbejde og løn på intet tidspunkt til hinanden (...) Men idet det bliver opgaven både ad deduktiv vej, f.eks. ved nytteteorien, og ad induktiv vej, ved historisk statistiske undersøgelser, at forklare og belyse dette det virkelige livs forhold, må man desuagtet ikke tabe af syne, at der stadig tenderes til ligevægt. Det er det sidste, der er det centrale i den gængse lære om produktionsomkostningerne."⁹³ På baggrund af sit statistiske arbejde var Rubin centralt placeret i debatten om de ubemidlede levevilkår og nødvendigheden af en statslig socialpolitik.⁹⁴ Der forblev mellem Rubin og socialdemokraterne, trods enigheden om øjeblikkelige skævheder i forholdet mellem arbejdet, lønnen og leveomkostningerne, en grundlæggende forskel i synet på det økonomiske livs funktionsmåde, som blev en fortsat kilde til skepsis i forholdet mellem radikale og socialdemokrater. Rubins indflydelse i Studentsamfundet var betydelig gennem hele perioden.

4. Proletariatets vækst.

Knudsen hævdede, at proletariatet ville vokse ikke alene ved fødsler blandt selve arbejderstanden, men også ved at store antal mindre næringsdrivende måtte bukke under i kampen mod kapitalen⁹⁵, ved at mindre selvstændige beholder deres tilsyneladende

selvstændighed, men gøres økonomisk afhængige af kapitalen (forlagssystemet i f. eks. møbelbranchen, småhandlendes kredit hos grossister).⁹⁶ I det hele taget ville stordriften medføre, at det fysiske og det åndelige arbejde mistede sin personlige karakter og overgik

til lønarbejde, der var underlagt loven for tilbud og efterspørgsel⁹⁷. For at fuldende udviklingen hen imod en samfundsmæssig produktion ville Socialdemokratiet lade staten overtage produktionen⁹⁸. Det ses ikke af referaterne, om der blev knyttet kommentarer eller kritik til Knudsens fremstilling af overgangen til lønarbejdet.

5. Arbejdernes politiske kamp.

Ifølge den socialistiske opfattelse var det besiddelsesløse proletariats interesser "følge af arbejdskraften stik modsatte bourgeoisiets interesser"⁹⁹ Bourgeoisiets uensartede politiske interesser og stadige politiske kampe var blevet hjulpet af folkemasserne: "Bourgeoisiet kalder på arbejderne og benytter deres stemmen til fremme af interesser, der i reglen ikke er arbejdernes interesser."¹⁰⁰ Knudsen mente, at arbejderne kunne bruge deres politiske indflydelse bedre til fremme af deres egne interesser. Det faglige organisationsarbejde var ikke tilstrækkeligt, de måtte føre kampen over på det politiske område, hvor bourgeoisiet p. gr. a. uensartede interesser "bidrager til at udvikle de kræfter, der ville blive bragt i anvendelse mod det selv."¹⁰¹ Knudsens udtalelse var holdt i generelle vendinger, men kan ikke af den grund frakendes den aktuelle betydning at advare de radikale akademikere mod en snæver identifikation af socialismens og det oppositionelle borgerskabs interesser. Det er værd at bemærke, at P. Knudsen ikke direkte kom ind på modsætningsforholdet til Venstres gårdmands-bevægelse, der ved tidligere lejligheder havde været stærkt fremme i Socialdemokratiet.¹⁰²

Valgalliancen med de liberale og forventningerne om en socialdemokratisk politik med støtte fra de radikale studenter og akademikere havde trængt mistilliden til Venstre i baggrunden. Det var ikke længere et ensidigt gårdmandsparti. Under den efterfølgende diskussion ønskede Niels Neergaard at få socialdemokratiets reformkrav stærkere belyst end der var lagt op til i Knudsens tale, mens Marcus Rubin trak opmærksomheden i retning af de socialistiske ideer om statens overtagelse af produktionsmidlerne, som han kritiserede.¹⁰³ Neergaard havde kort tid i forvejen udtalt sig om gennemførligheden af socialismen, og han satte lighedstegn mellem socialisme og statsindgreb.¹⁰⁴ Han var den blandt Studentsamfundets ledende personer, der var stærkest og mest principiel modstander af visnepolitikken, som han ønskede erstattet med socialreformlovgivning efter engelsk og tysk mønster. Han var uenig med Rubin, der på dette tidspunkt forsvarede visnepolitikken. Rubin undgik så vidt muligt at føre talen ind på socialdemokraternes reformkrav.

6. Statens overtagelse af produktionen.

I løbet af foredraget og diskussionen forkastede P. Knudsen at Socialdemokratiet ville gå ind for statens bortforpagtning af brugsretten til produktionsmidlerne eller for "den anarkistiske ordning, efter hvilken produktionsmidlerne skulle overgå til visse arbejdergruppers ejendom". Socialismen holdt på statens overtagelse af produktionen. Derved ville de uheldige virkninger af det anarkistiske system, hvor forskellige grupper konkurrerede med hinanden som følge af den stadige udvikling af industrien, men hvor der manglede en regulerende myndighed, blive ophævet.¹⁰⁵

Knudsen afviste, at socialismen ville begrænse friheden og at den ville "nivellere alt og navnlig i åndelig henseende ikke tillade afvigelser ud over det almindelige". Afslutningen på talen var specielt møntet på akademikerne og deres stilling i den socialistiske stat: "De samfundsstillinger, hvortil der nu udfordres en højere grad af åndelig begavelse, bliver ikke overflødige i den socialistiske stat, de kommer kun til at stå i et andet forhold til befolkningen, end i det nuværende samfund." Om rekrutteringen af arbejdsledere, lærere, videnskabsmænd og embedsmænd mente P. Knudsen, at dygtigheden ville være afgørende, men at der ikke ville blive fare for at et åndsaristokrati skulle vinde en betydelig indflydelse, "da de, der indtager ledende stillinger, rekrutteres af den hele befolkning og ikke af nogen enkelt klasse, lige som deres indflydelse vil komme til at hvile på en bred basis af almindelig oplysning og intelligens hos befolkningens store masse." ¹⁰⁶

Reaktioner på P. Knudsens tale

Det "danske Venstres" reaktion mod hovedstadsoppositionen byggede på opfattelsen af, at socialdemokrater og radikale var en enhed med samlingspunkt i fornægtelsen af det nationale og af kristendommen. "Europæisme" og "ateisme" var i deres øjne ensbetydende med "brandesianisme". Et negativt slagord som var egnet til at vække gamle modsætninger til live hos Venstres moderate og grundtvigianske tilhængere. P. Knudsens tale i Samfundet gav næring til disse forestillinger. Hans fremstilling af socialismens syn på kirken og militæret som redskaber i de nationale borgerskabers ideologiske og fysiske magtkamp ¹⁰⁷ var imidlertid ikke i overensstemmelse med de radikales opfattelse, som det er nævnt i det foregående.

Knudsens tale var af stor prestigemæssig betydning for Socialdemokratiet, og dette moment fulgtes op ved at den prydede "Social-Demokraten" i fem forsideartikler. Talen blev af de moderate opfattet som en yderligere cementering af sammenholdet i hovedstadens oppositionsbevægelse omkring et "brandesiansk" program. Jo stærkere denne opfattelse vandt frem i Folketingets venstregrupper, jo vanskelige: ville Hørup kunne støtte sig til dem uden at miste tillid hos bønderne.

Neergaard og Rubin modarbejdede koblingen mellem radikalisme og socialisme ud fra modsatte motiver. Neergaard ønskede en svækkelse af visnepolitikken og en åbning for forhandlinger om sociale reformer, mens Rubin ønskede en styrkelse af båndene mellem Hørup og den radikale akademikerbevægelse uden forstyrrende sammenblandinger med socialismen.

De radikales ønske om at svække de socialistiske teoris indflydelse på Socialdemokratiet af hensyn til det politiske samarbejde var vanskeliggjort, men i den følgende tid arbejdede man på at udjævne modsætningerne. C. N. Starcke forsvarede i "Politiken" arbejdernes ønske om at blive repræsenteret af deres egne i Rigsdagen. Overfor Højres tvivl om arbejdernes politiske kompetence hævdede Starcke at "de vide syner, den egenskab på frastand at kunne skelne det bedste, er sikkert det eneste politiske adkomstbrev, (...) en pukken på åndsdannelse og på et gennem videnskaben skærpet blik er uden værdi." Starcke forudsatte, at socialdemokraterne tilsluttede sig et princip, "der er af så dybtgående social betydning, at alle farvenuancer af demokratiske partier har kunnet slå sig sammen om at hævde det." Socialismen var i hans øjne "indignation over de store uligheder, der hersker indenfor samfundet (...) De midler hvorpå socialisten tænker sig, at hans mål kan nås, skal jeg ikke indlade mig på; det er socialismens mål,

jeg har for øje, og er dette en bestræbelse efter at skaffe retfærdig lighed til veje, så er det naturligt, at den socialistiske bevægelse vokser i styrke overalt, hvor der hersker en ilde begrundet ulighed, der dag for dag bliver mere iøjnefaldende (...) Hvad socialismen vil i økonomisk henseende, er ikke en rent ydre alenlighed (...) det fulde udbytte af enhvers arbejde skal tilfalde ham selv, men den vil tvinge arbejdsherren til at indrømme, at hvad der er ret ham og hans konkurrent imellem, det er også ret mellem en arbejdsherre, og en arbejder." ¹⁰⁸ Det radikale retssynspunkt havde ifølge Starcke erstattet den socialistiske kritik af lønarbejdssystemet og den fri konkurrence.

Sammensmeltningen af socialismen og den akademiske radikalisme ville betyde en styrkelse af de kræfter, der ønskede vejen banet for sociale reformer gennem demokratiske lovgivningsinitiativer, overfor de svage ansatser til en revolutionær socialisme. Men reformønskerne kunne ikke fremmes ad de eksisterende kanaler uden stadig hensyntagen til Venstres planer. Forfatningskampen havde førsteprioritet; Hørup kunne som den toneangivende vælge netop de radikale akademikere ud, som han mente kunne støtte hans politiske interesser i "Politiken".

I den følgende periode frem til provisoriet faldt Hørups valg ud til fordel for den radikale ungdom, der var organiseret i Studentsamfundet og Fremskridtsklubben. Fremskridtsklubben blev dannet som modtræk imod de konservative klubber med det særlige formål at knytte ungdommen til oppositionen. ¹⁰⁹ I det følgende afsnit vises det, hvordan Hørups interesser blev støttet af disse foreninger, mens socialdemokraterne var tilbageholdende.

Riffelbevægelsen og forfatningskampens tilspidsning i foråret 1885.

Højre havde i slutningen af 1884 opgivet at få støtte fra de moderate og liberale til at videreføre et parlamentarisk spil, hvor Folketinget havde fortrinsstilling i bevillingsmæssig henseende. Højres ledere tilrådede på partiets terminsmøde i december at gøre Landstingets finanslovsforslag til lov, ¹¹⁰ og de følgende måneder udbredte Højres jurister de fortolkninger af grundloven, som dannede grundlag for den provisoriske finanslov. ¹¹¹

Kampen mellem regeringspartiet og oppositionen fandt også sted på det agitatoriske plan. Af særlig interesse har ungdomsagitationen og en episode, hvor Højre og Venstre kæmpede om at få overtaget i Københavns Skytteforening. Studentsamfundet havde i november 1884 arrangeret offentlige foredrag med en norsk radikal politiker, Højesteretssagfører Glør Thorvald Mejdell, om de norske riffelringe, dvs. de folkevæbningslag, der dannedes i Norge i begyndelsen af 1880'erne med henblik på kampen om Norges selvstændige regeringsmagt. Selvstændighedsbevægelsens sejr med dannelsen af ministeriet Sverdrup i juni 1884 smittede af på stemningen blandt de radikale i Danmark. Mejdells foredragsvirksomhed var et led i agitationen for riffelforeningerne. ¹¹² V. Pingel pustede til den militante kurs. Han holdt foredrag i Arbejdernes Læseselskab om Karl X's statskup og julirevolutionen 1830. ¹¹³ Pingel har i "Politisk Tilbageblik" kort før sin udtræden af politik peget på, at det ikke alene var for at udbrede historisk viden, at han på forskellige steder i landet skildrede den franske julirevolution. "Jeg vedkender mig, at jeg ved disse foredrag ønskede at lægge mine landsmænd på sinde, at der også for dem nærmede sig det øjeblik, hvor nødværgeretten måske burde anvendes." ¹¹⁴

Da Studentsamfundets Småskriftudvalg i februar-marts 1885 begyndte udsendelsen af de første oplysende småskrifter til organisationerne ude i landet (se side 116), blev det norske forbillede for riffelforeningerne fremhævet som en betydningsfuld faktor i den norske forfatningskamp; den moderate venstremand Harald Holm hævdede i "Den norske forfatningskamp og dens afslutning", at regeringen frygtede for, at folkevæbningssamlagene skulle udvikle sig til en "Parlamentshær".¹¹⁵ Sprogbrugen ledte tanken hen på den engelske borgerkrig i midten af 1600-tallet.

Viljen til at føre den militante agitation ud i livet blev sat på prøve i midten af februar 1885, hvor det rygtedes at Højre ville forsøge at erobre flertallet ved generalforsamlingen i Københavns Skytteforening og lave lovene om så nye medlemmer ikke kunne få stemmeret før efter længere tids forløb.¹¹⁶ De følgende dage etableredes et samarbejde mellem Studentsamfundet, Diskussionsklubben Academicum Novum, Fremskridtsklubben, Polyteknisk Forening og de liberale vælgerforeninger i København og på Frederiksberg med det formål at organisere modforholdsregler. Der nedsattes en agitationskomité, der gennem pressen opfordrede "alle venner af skyttesagen, der ønsker at forskåne foreningen for at komme under Højres åg, til ufortøvet at indmelde sig."¹¹⁷ Generalforsamlingen var fastsat til d. 21. februar, og komiteen havde 6 dage til at hverve medlemmer og skaffe penge til kontingentindbetalinger til Skytteforeningen. I en programerklæring på selve dagen præciserede komiteen, at oppositionen ikke forsøgte at erobre foreningen. Kan opstillede ikke nogen bestyrelsesliste til afstemningen, men ville stemme imod enhver ændring af de bestående love.¹¹⁸ Anders Hvass har i sin beretning om "skytteslaget" indrømmet Højres overlegenhed m.h.s.t. pengemidler, men erkendte ikke åbent, at oppositionen var talmæssigt underlegen i denne sag. På generalforsamlingen, der havde karakter af en masse-demonstration i og udenfor Christiansborg Slots Ridehus med op mod 13.800 deltagere¹¹⁹, havde Herman Trier forsøgt mægling mellem Højres forslagsstillere og oppositionen for at få forslaget om lovændringen trukket tilbage. Formodentlig p.gr.a. den ophidsede stemning lykkedes det at få tilsagn herom fra nogle af Højres forslagsstillere, der kunne tilfredsstilles med at bestyrelsen genvalgte uden modstand fra oppositionen. Efter genvalget kunne generalforsamlingen afsluttes uden at det kom til en afslørende optælling af de stridende partiers medlemmer.¹²⁰

Generalforsamlingen fik et efterspil, idet de af Højres forslagsstillere, der ikke havde været til stede under Triers mæglingsaktion og ikke havde billiget tilbagetrækningen af lovændringen, forlangte generalforsamlingen genoptaget. Oppositionens agitationskomité opfordrede til boykot heraf ud fra den opfattelse, at genoptagelsen af en afsluttet generalforsamling var ulovlig.¹²¹ Til trods for protesterne lykkedes det ikke for oppositionen at standse den ny generalforsamling, der var domineret af Højre.¹²²

Oppositionens nederlag fik videre konsekvenser for de radikale lederes opfattelse af deres styrke i tilspidsede situationer under forårets politiske krise. De grundtvigiansk ledede skytteforeningers vækst er blevet belyst af Kristian Hvidt i "Venstre og forsvarssagen". Her påvises det, at der var en betydelig politisk afstand mellem disse og riffelbevægelsen, der var for revolutionær for grundtvigianerne. Ifølge Hvidt var det, der gav riffelbevægelsen medvind, at Hørup pustede til ilden.¹²³ Skytteslaget ser ud til at have givet Hørup negative forventninger til dette kampmiddel. Oppositionens agitation havde blotlagt to alvorlige svagheder: dels en manglende opbakning fra

radikale oppositionsfolk og dels Socialdemokratiets tilbageholdenhed fra et samarbejde, der havde udseende af en revolutionær bevægelse. Socialdemokratisk Forbund deltog ikke i agitationskomitéens arbejde ¹²⁴.

Niels Neergaard har peget på modsætningsforholdet mellem de "varmeste hjerner", der ønskede revolutionære skridt i forfatningskampen, og de "praktiske politikere", der gav de unge kolde doucher. Socialdemokraten P. Holm afviste ifølge Neergaard, at de socialdemokratiske arbejdere ville gøre politisk revolution med den begrundelse, at tidligere politiske revolutioner med arbejderdeltagelse ikke havde ført ændringer i social henseende med sig for dem. ¹²⁵

Socialdemokratiet kunne i provisorieårene udtrykke fuldt så skarpe standpunkter mod regeringen som de voldsomste riffeltalere, ¹²⁶ og "Social-Demokraten" stillede sine spalter til rådighed for agitationskomiteen, men var forbeholden overfor sagen. Bladet advarede arbejderne mod at blive "Matzens soldater", og opfordrede dem til ikke at tilslutte sig de liberales og radikales parole. ¹²⁷

For at imødegå Højres indhug i arbejdernes rækker besluttedes det, at Socialdemokratisk Forbund skulle betale kontingent til Skytteforeningen for de ubemidlede arbejdere, der meldte sig, forudsat de var medlemmer af en fagforening eller en socialdemokratisk forening. ¹²⁸ Fremtrædende radikale akademikere, bl.a. I. A. Fridericia, J. K. Lauridsen og Ferdinand Levison, var modstandere af at gøre skytteforeningen til et politisk kampmiddel, men disses kritik kom først frem efter skytteslaget, og fik betydning for tiden derefter. ¹²⁹

Højres endelige erobring af Skytteforeningen modsvarede ikke af en ny foreningsdannelse, og med dette in mente kunne Hørup ikke, da provisoriet kom og væltede det politiske spil, give tegnet til militante modforholdsregler. Det københavnske skytteslag havde for ham været den prøveballon, der viste, om der var styrke nok til en radikal aktion, mod grundlovsbruddet. Da finanslovsforhandlingerne sluttede med Folketingets nægtelse af Højres krav om 3 mio. kroner til Københavns befæstning og regeringens udstedelse af den provisoriske finanslov d. 1. april 1885, tilsluttede Hørup sig Venstres fælles fordømmelse af provisoriet, og stod med sin gruppe bag ved fællesudtalelsen, der tog afstand fra voldelige midler som riffelbevægelse og skattenægtelse i kampen mod ministeriet. Han tilrådede, at den politiske sommerkampagne skulle udnyttes til at organisere Venstre i alle landets valgkredse. ¹³⁰

Blandt de radikale akademikere synes det at have været en udbredt opfattelse, at provisoriet ikke blot betegnede et brud på skattebevillingsretten, men var en krænkelse af retsbevidstheden i almindelighed. Det stimulerede de tankegange om folkesuveræniteten og oprørsret, som havde været fremme i kredsen især i den periode, der var fulgt efter folketingsvalget 1884. Hørups tilbageholdenhed virkede derfor skuffende på de radikale studenter og akademikere.

Under en diskussion i Studentsamfundet kom modsætningerne delvis frem, men den radikale kritik rettedes naturligt nok mod de moderate, der var udslaggivende for Venstres holdning. Frede Bojsen erklærede i SSf, at "fordi loven var brudt på bevillingsmyndighedens område, var dog ikke al lov og ret borte". Det vakte stærk modsigelse fra Georg Brandes, der tvivlede på, at regeringen ville begrænse sig til dette overgreb. Han ønskede en afklaring af de midler, som Venstre ville gribe til, hvis ministeriet gik videre. Hørup var i den situation, at han måtte finde en formel, der kunne

forene Venstre og de radikale akademikere. I løsningen heraf viste han noget karakteristisk ved sin politiske tankegang: På forespørgsel fra J. K. Lauridsen lovede Hørup sin støtte til dennes planer om "at desorganisere institutionerne og demoralisere hæren".¹³¹ Akademikerne skulle drages ind i den politiske kamp som de, der nedbrød de eksisterende institutioner, hvorpå Højres magt beroede, og give plads for Venstres fremmarch. Begrebet kan let misforstås, og det er derfor bedst at se på den praktiske gennemførelse heraf. Et af midlerne skulle blive kritikken af retsplejen. Dette vil blive behandlet i kapitel 9. Et andet middel var forsøgene på at demoralisere hæren. Det resulterede i den såkaldte "nakkedrags-affære", hvor "Politiken"s gengivelse af et brev fra en deltager i optøjerne i militærlejren på Lammefælleden, resulterede i en retsforfølgelse af bladets forretningsfører og bogholder, fordi de havde tilintetgjort de protokoller, der indeholdt navnet på brevskriveren.¹³² Myndighederne anerkendte ikke anonymiteten som en journalistisk ret. Den redaktionelle ansvarlighed blev i en række lignende sager hastigt et problem for oppositionspressen, der i 1886 blev ramt af presseprovisoriet.¹³³

Hørup fjernede sig i løbet af foråret fra den fælles holdning i Venstre og agiterede for riffelbevægelsen og lignende politiske ungdomsorganisationer. Han viste tillige sin modvilje mod etableringen af faste partiorganisationer ordnet efter valgkredse og med kontingentindbetalinger til en central landsorganisation, som var Fællesbestyrelsens erklærede mål. Begge tendenser kom frem i hans tale i Havdrup i maj 1885; han regnede med, at riffelforeningerne kunne danne en "forskole for hæren, ikke en militaristisk pogesko i geværgreb, men en borgerlig demokratisk indøvelse i den ånd, der er militarismens sande undergang." I slutningen af talen afviste han, at de allerede eksisterende grundlovsværneforeninger skulle erstattes af nye valgkredsforeninger.¹³⁴ Rigsdagshistoriker Sv. Thorsen har peget på den modvilje, de ledende venstremænd havde overfor vælgernes indflydelse på rigsdagspartiet frem til 1888, hvor det første delegeretmøde i Venstre fandt sted.¹³⁵ I virkeligheden var kravet om vælgersystemets indførelse fra Berg og Bojsens side et led i kampen mod Venstres "europæisering". Hørup fortrak de oprindelige organisationer, der kunne danne grundlag for hans politiske agitation og lederskab. Senere støttede han sig til håndplukkede politiske agitatorer, der rekrutteredes bl.a. fra Studentsamfundet. Et egentligt organisationsarbejde satte Hørup ikke i værk, men han overlod det til andre at føre det ud i livet. Denne holdning hos de radikales leder åbnede muligheder for Studentsamfundets politisk engagerede akademikere at trænge frem og skaffe sig politisk indflydelse, men i sidste instans var det Hørup, der sad med nøglen, når indflydelsen skulle udmøntes i praktisk politik.

Nogle medlemmer af Studentsamfundet fulgte riffelbevægelsen i forventning om, at de politiske ledere skulle give tegn til kamp. Der dannedes timandsforeninger med indbyrdes forbindelse gennem en enkelt mand.¹³⁶ Sektionerne bestod af studenter, arbejdere og mindre erhvervsdrivende.¹³⁷ Anders Hvass skildrede i Samfundets jubilæumsskrift, hvilke forberedelser der gjordes: "En mand (...) udviklede sagkyndigt, hvorledes man i påkommende tilfælde skulle overvælde tøjhusvagten og besætte ministerierne; enkelte rifler anskaffedes og skjultes omhyggeligt, medens flere nøjedes med at købe den billigere udrustningsgenstand, en revolver. I Samfundet var man forberedt på politiundersøgelse. Ankeprotokollen og andre farlige dokumenter skaffedes til side.. Men i virkeligheden var slaget tabt, for så vidt der skulle være tale om magtanvendelse overfor ulovligheden." ¹³⁸ Hvass' afsluttende betragtning stod på ingen måde klart for samtiden. Bl.a. på Midtsjælland og Horsens-Skanderborg-egnen var der kraftige

riffelbevægelser, og det bjørnbakske "Aarhus Amtstidende" bragte begejstrede reportager fra oppositionens skydeøvelser. Bladet fremhævede Studentsamfundets medlemmer som påfaldende gode skytter.¹³⁹ Agitationen var her betydeligt skrapere end i "Politiken". Hørup måtte i sin avis tage hensyn til den københavnske liberale opposition, der ikke fuldt billigede riffelbevægelsens politiske mål. Da ministeriet d. 5. maj udstedte Riffelprovisoriet og påbegyndte retsforfølgelser af riffelbevægelsen, lededes oppositionens virksomhed hurtigt ind i andre baner.

Der var efter skytteslaget stærk utilfredshed indenfor Studentsamfundet og Fremskridtsklubben, der havde initiativet i Agitationskomiteen, med oppositionens manglende organisation, lokaler og økonomiske grundlag. Det var utilfreds] stillende for Studentsamfundet, at det gennem længere tid skulle stille lokaler til rådighed for arbejdet. En korrespondent hævdede i "Ringsted Folketidende", at den liberale vælgerforening i København ikke havde villet tage forsvaret mod Højres angreb på Skytteforeningen i sin hånd, men at initiativet alene kom fra de to ungdomsforeninger. Derfor var der enighed om, at der skulle dannes "en fast organiseret venstreagitationsforening og en demokratisk fond for København."¹⁴⁰ Disse planer fulgtes op i maj 1885, da "København og Omegns Grundlovsfond" stiftedes af Herman Trier og en række medlemmer af Studentsamfundet.¹⁴¹

Samfundet blev trods en del utilfredshed ved med i årene 1885-1887 at være centrum for politisk diskussion og organisationsarbejde. Knap 30 % af alle møder i de tre år var optaget af politiske foredrag og diskussioner, mens tallet for de følgende tre-årsperioder 1888-1890 og 1891-1893 var henholdsvis 16 % og 8,8 %.¹⁴²

De radikale akademikere anerkendte i højere grad end de liberale borgere udvidelsen af den politiske offentlighed til også at omfatte den ikke valgberettigede ungdom og lagde derfor vægt på ungdomsorganisationernes politiske betydning. Blandt de liberales motiver for at lægge en dæmper på de unges politiske aktivitet var interessen for en hurtig afvikling af den politiske krise. Som argumenter herfor støder vi på ideen om personlighedens gradvise dannelse. Ved Samfundets rusfest i efteråret 1884 sagde Harald Høffding, at studenterne alt for let ville miste frisindet fra ungdommen, dersom deres anskuelser ikke var grundede på selvstændig tænkning. Herman Trier mente, at der kunne være harmoni mellem kravet til studenterne om ikke at stå udenfor folket men at interessere sig for dets anliggender og Studentsamfundets rolle som "et sted, hvor alle meninger frit kunne komme til orde."¹⁴³

Når der ses bort fra de ugentlige diskussionsmøder, kanaliseredes den radikale politiske interesse blandt studenter og akademikere over i organer, der var delvis selvstændige i forhold til Studentsamfundet. Det gjaldt Arbejderundervisningen og Retshjælpen, der omtales i selvstændige kapitler (Kap.8 og 9). Bestyrelserne var delvist valgt af Studentsamfundets generalforsamling. Styringen af disse organisationer gav anledning til kamp på generalforsamlingerne, hvis gennemsnitlige antal var stigende.¹⁴⁴

3-års perioder	1885-1887	1888-1890	1891-93
Antal generalforsamlinger i SSf *	3,3	4,3	4,7
Politiske foredrag og diskussioner	knap 30 %	16 %	8,8 %

* Optællingen baseres på generalforsamlinger i Studentersamfundet, Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere og Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede.

De radikales kritik af Højres grundlovsfortolkning

Da den storpolitiske udvikling var gået i hårknode, men ingen af oppositionens ledere var til sinds at drage videre konsekvenser af den trussel om opstand, som den militante del af skyttebevægelsen havde indebåret, var Studentersamfundets kampivrigste medlemmer henvist til passivitet. Initiativet overgik til andre former for organisationsarbejde og agitation i pressen og på møder rundt i landet. De radikale akademikere gik ind i det kapløb om dannelse af lokale partiorganisationer som C. Berg havde givet signalet til. De to følgende år var det især Berg, der konsoliderede sin stilling blandt vælgerne på denne måde, mens de andre partiledere, det gælder også Hørup, endnu ikke var nået til fuld erkendelse af det lokale organisationsarbejdes betydning.¹⁴⁵ Studentersamfundets kontakter til dele af riffelbevægelsen fik betydning for udviklingen af samarbejdet med landsogdenes ungdomsforeninger i 1886 og de følgende år. (dette behandles senere).

I første omgang skal der her lægges vægt på indholdet af den radikale kritik af provisoriepolitikken. Den koncentreredes om to hovedpunkter, nemlig om Højres grundlovsfortolkninger, der i betegnedes som "juristeri", og om forfatningsbruddets konsekvenser for retssikkerheden. Akademikernes almindelige kritik af forfatningsbruddet byggede på en teoretisk opfattelse af statsmagts rolle i samfundslivet, der gik ud på, at den skulle "forme, ordne og anvende de kræfter og tanker, der tilstrømmer den fra det fri samfundsliv." Ifølge denne tankegang kunne staten ikke gøres til et magtinstrument for særinteresser, og i konsekvens heraf forudsattes det, at udviklingen ville føre i retning af harmoni mellem staten og samfundet.¹⁴⁶ Høffding hævdede i et foredrag i Studentersamfundet i begyndelsen af efterårssemesteret 1885 »I at "det især er juristeriet, som fører til overvurderingen af staten på det fri samfunds bekostning. Juristeriets særkende er ikke blot at sætte lovens bogstav over dens ånd, ja, måske endog fordreje selve bogstaven, men også at overse og miskende (...) lovenes ånd, dvs. deres sammenhæng med folkets hele natur og liv." ¹⁴⁷ Disse teoretiske betragtningsmåder var uanvendelige for dem, der ønskede at gøre et stykke praktisk arbejde for oppositionen. Udbredelsen af ideer, der sigtede på at fratage Højre magten og flytte tyngdepunktet fra administrationen til "det fri H samfundsliv", havde ikke nogen indflydelse på de reelle forhold, H men havde måske den virkning, at den bidrog til at samle »oppositionens opmærksomhed om den kamp, der foregik udenfor Rigsdagen. På samme måde forholdt det sig med Hørups politiske angreb på retsplejen. Han hævdede, at strafferetsplejens sikkerhed udelukkende hvilede på et bureaukratisk princip, tilliden til dommerne; her over for stillede Hørup sin opfattelse af "demokratiets princip", hvori nøglebegreberne var mistænksomhed, garantier, kontrol, offentlighed og ansvarlighed.¹⁴⁸

Hørups hensigt var at påvise domstolenes afhængighed af regeringen, men han kunne ikke udtrykke dette i direkte vendinger uden fare for retlige konsekvenser, så han overlod det til læsernes at drage de videre konklusioner, da han skrev, at "systemet tager ham (forhørsdommeren) og skaber ham om til en varulv. Det er ligesom bindehunde. De kan være kælenheden selv, når de går løse, men så langt kæden rækker, sætter de tænderne i alt, hvad der kommer dem nær. Man kalder det tjenstivrighed, nidkærhed i embedet." ¹⁴⁹ Det var et tilbagevendende motiv hos Hørup at demokratiet hverken i teorien eller i den danske forfatning kunne realiseres gennem princippet om magtens tredeling, således som det var nedfældet i Grundloven. Han erkendte parlamentarismens foreløbige nederlag og strafferetsplejens usikkerhed på baggrund af de politiske magtforhold, og lod demokratiet bero på partiernes og pressens dygtighed og opbakning i befolkningen. ^{149b}

Det er tvivlsomt, om de radikale juristers store flertal var enige i Hørups kritik. De kunne følge ham et langt stykke vej i kritikken af Højres juridiske fortolkninger, men ønskede ikke generelt at udsætte de embedsstillinger, som var målet for deres egen sociale opstigning for mistænkeliggørelse. I et foredrag i Studentersamfundet om dommerstillingen opstillede byfoged Malling Holm et krav om at "den, der træder ind i embedsstillingen, må føle et indre kald dertil, må kunne ofre sig for det almindeliges interesse. Kan de ikke det, bliver embedsstillingen kun en næringsvej og embedseksamenen et svendestykke, bestallingen et næringsbevis." ¹⁵⁰ Disse synspunkter fremsattes umiddelbart før finansprovisoriet 1. april 1885, på et tidspunkt, da oppositionen ikke havde erfaringer fra den politisk motiverede retsforfølgning, der kom til at præge de følgende år.

Ministeriets retsforfølgelse af riffelbevægelsen og oppositionens sammenstød med ordensmagten i sommeren 1885, især den såkaldte Holstebroaffære, hvori Folketingets formand C. Berg var indblandet ¹⁵¹, gav tilstrækkelig anledning for oppositionens jurister til at agitere imod anvendelsen af varetægtsarrest og kommissionsdomstole i politiske sager og mod den kriminelle retsplejes såkaldte inkquisitionssystem. ¹⁵² Som oppositionsfolk stod de i en vanskelig situation, når de skulle argumentere for grundlovens løfteparagraffer om retsplejens adskillelse fra forvaltningen, offentlighed og mundtlighed i retssager og nævninger i politiske sager, fordi Venstre med visnepolitikken havde forhindret retsplejereformens gennemførelse. Af hensyn til sammenholdet i oppositionen kunne Studentersamfundets jurister ikke endnu arbejde åbenlyst for retsreformens gennemførelse. Først i 1889 var oppositionens opløsning så vidt fremskreden, at de reformivrige jurister ikke ville udsætte sagen længere. ¹⁵³

Foreløbig søgte man gennem pressen, i flyveblade og ved foredragsvirksomhed at påpege overfor offentligheden, at grundlovsbruddet ville skade retsbevidstheden og retssikkerheden. ^{153b} Studentersamfundets Småskriftudvalg lod i efteråret 1885 udarbejde en kort populær fremstilling af den danske statsforfatning. Arbejdet udførtes af overretssagfører P. Th. Rasmussen, men det fremgår af udvalgets brevveksling, at manuskriptet gennemgik en langvarig bearbejdelse, formodentlig i den hensigt at bringe den kommenterende tekst i nærmere forbindelse med de aktuelle stridsspørgsmål, som udsprang af provisoriekampen. ¹⁵⁴ En nøjere redegørelse for den juridiske argumentation for Venstres synspunkter vil føre for vidt her, blot skal det nævnes, at

pjecen foruden at have karakter som håndbog var et indlæg i forfatningsdebatten, og som sådan ud fra sit indhold kan tidsfæstes i til foråret 1886«¹⁵⁵

De rent politiske argumenter om karakteren af parlamentarismen giver bedre adgang til en placering af pjecen indenfor oppositionens fløje« Pjecens forfatter hævdede den radikale opfattelse med hovedvægt på Folketinget; "den statsskik, at regeringen altid skal være i overensstemmelse med de rådende anskuelser indenfor folkerepræsentationen". I konsekvens heraf rettedes der kritik mod den opfattelse hos Højre, at grundlovsrevisionen af 1866 skulle have medført øget indflydelse for Landstinget: "Tværtimod, den forandrede sammensætning af Landstinget har skabt et organ, et talerør for visse stands- og formueinteresser, der hidtil ikke som sådanne var repræsenterede i Tingene, men at repræsentanterne for disse interesser skulle have fået en sådan magt, at de i alt væsentligt skulle kunne holde den folkevalgte del af Landstinget og det hele Folketing i skak, det er i åbenbar strid med hele vor forfatnings mening og væsen." ¹⁵⁶

De oppositionelle akademikers betydning for det politiske område var dog begrænset« Angrebene på "juristeriet" ændrede ikke regeringens politik. Derimod medførte den radikale agitation sammen med visnepolitikken en svækkelse og splittelse af oppositionen i København. Den liberale vælgerforening støttedes ikke af venstrelederne i kravene om en "initiativpolitik" på det nærings- og socialpolitiske område« I Studentersamfundets diskussioner rejstes der kritik mod visnepolitikken. ¹⁵⁷

I efteråret 1885 var der blandt de oppositionelle akademikere opstået ønsker om at overlade den temmelig frugtesløse politiske agitation til politikerne og i stedet arbejde med praktiske sociale opgaver, der kunne imødekomme trangen blandt arbejderne til retssikkerhed. Arbejdsløshed og arbejdskonflikter var aktuelle trusler mod levestandarden. D. 24. oktober vedtog Studentersamfundets generalforsamling oprettelsen af Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede, og d. 1. december 1885 åbnede Retshjælpen et kontor i Aabenraa nr. 33

Splittelsen i Venstre og den radikale taktik i efteråret 1885

Det tidligere modsætningsforhold mellem "danskere" og "europæere" og "Morgenbladet" og "Politiken" kom frem til overfladen igen i løbet af efteråret 1885« Tilspidsningen af den politiske krise i oktober og Rigsdagens udsættelse efter attentatet på Estrup svækkede sammenholdet i oppositionen, hvorved de radikale europæeres organisatoriske arbejde i forbindelse med Købstædernes liberale foreninger og ungdomsforeningerne på landet blev tillagt en betydning for Venstres splittelse, som ikke svarede til de reelle målestokforhold. ¹⁵⁸ Politiken havde fremhævet Studentersamfundets Småskrifter som forbilledlig ungdomsagitation og hævdede, at der var blevet dannet særlige foreninger med det mål for øje at skaffe skrifterne udbredelse. ¹⁵⁹

Men V. Pingel tilbageviste angreb i Vejle Amts Folkeblad mod Studentersamfundet. Dette havde ikke dannet ungdomsforeninger i Sydsjælland og på Lolland og Falster for at gøre medlemmerne til radikale politikere, men man var trådt i forbindelse med selvstændige ungdomskredse der abonnerede på småskrifterne, fordi disse ønskede assistance fra Studentersamfundet. ¹⁶⁰

Studentersamfundets forbindelse med riffelbevægelsen og ungdomsforeningerne, de antimilitaristiske synspunkter blandt radikale studenter og oppositionelle juristers angreb på Højres grundlovsfortolkninger og retssikkerheden var faktorer i den politiske meningsdannelse,

der havde uberegnelige virkninger? for Edv. Brandes og Hørup bevirkede det, at modstanderne fik argumenter i hænde til at hindre at der i oktober blev indledt en forhandlingspolitik omkring finansloven for det følgende år.

Fra det danske Venstres side udnyttedes de radikale "europæiske" strømninger til at svække Hørups partigruppe indenfor Venstre. Hans ønske om forhandling blev opfattet som ensbetydende med, at han gav afkald på Venstres gamle krav om parlamentarisme. Også i forholdet til ministeriet bevirkede den radikale akademiker- og studenterbevægelse med dens ofte militante karakter en usikkerhedsfaktor. Hørups taktik sigtede mod at udmanøvrere "det ny Højre", Bahnsons og Matzens Højre som det parti, ministeriet støttede sig til, og om muligt få dannet en regering, der ikke begunstigede dette parti.¹⁶¹

Ophidselsen i Studentersamfundet efter kommissionsdommen over Berg, Noos og Nielsen i Holstebrosagen bevirkede en yderligere vanskeliggørelse af de radikales taktik på Rigsdagen idet nogle offentlige udtalelser af professorerne Høffding og Erslev ved en fest i Studentersamfundet for de domfældte medførte ministerielle irettesættelser af de to professorer.¹⁶²

Det lykkedes ikke "europæerne" at få forhandlingstaktikken accepteret på Venstres fællesmøde forud for Folketingssamlingen. Bergs og Bojsens gruppe dominerede og blev den ledende i oppositionens politik i oktober med det synspunkt, at grundlovsbruddet nødvendiggjorde en protestholdning. Under de interne debatter på fællesmødet forlod Pingel, der hidtil havde været den mest uforbeholdne tilhænger af riffelbevægelsen og skatte- nægterne, Hørups gruppe og fin fulgte Berg.¹⁶³

(Hørup sagde nej til oprørerne i riffelforeningerne og skattenægterbevægelsen)

Hos de radikale akademikere omkring Hørup og "Politiken" frygtede man, at ministeriet ville gennemføre en række reformer ad provisorisk vej for at tage vinden ud af sejlene på oppositionen. I et tidligere kapitel er omtalt de radikales irritation over Julius Schovelins toldreformideer og dennes tilknytning til det ny Højre". Hørups rådgivere, Edv. Brandes og Marcus Rubin, havde vanskeligt ved at overbevise ham om risikoen ved et initiativ fra Højre, og da attentatet på Estrup havde fundet sted (d. 21. okt.), var chancen for en udmanøvrering af "det ny højre" formodentlig allerede forpasset. Ministeriet skærpede kursen overfor oppositionen. Rigsdagen hjemsendtes midlertidig og ministeriet oprettede gendarmeriet og udstedte straffeprovisoriet.

Disse reaktioner opfattedes af de radikale som resultater af "det ny Højres" pres på regeringen. Hørup indvilligede derfor i et forsøg på at drive en kile ind mellem Højres fløje. I en brevveksling i "Politiken" mellem Marcus Rubin og sygekasseinspektør Th. Sørensen, som fandt sted parallelt med de politiske begivenheder, benyttede Rubin lejligheden til at opsende en prøveballon for at sondere den politiske stemning m.h.s.t. dannelsen af et forretningsministerium.

Rubin hævdede i "brevet" d. 5. november, at "det ny Højre" havde misbrugt attentatet på Estrup til at styrke sin position. Det bestod af "folk, som havde alt at tabe, hvis vi kommer bort fra den nuværende situation, og derfor går frem med den mest ubundne hensynsløshed"¹⁶⁴ Th. Sørensen ytrede sig privat overfor Rubin enig i at partistriden ikke burde foregå "ved styrkeprøve på doktriner, men på saglige spørgsmål". Som højremand var han skeptisk overfor "det ny Højre" og beklagede, at det liberale Højre havde sluttet sig til i Venstre. Det ville efter hans mening have fået større betydning og tilslutning, hvis det havde indtaget en mellemstilling mellem partierne¹⁶⁵)

Rubins forsøg gav ikke resultater, og Hørup blev i tiden frem til Rigsdagens genindkaldelse udsat for pres fra den liberale vælgerforening. Som tidligere nævnt ønskede dennes ledende erhvervsfolk Venstres visnepolitik afløst af en "initiativpolitik" med mulighed for lovgivning på det nærings- og socialpolitiske område. Den liberale vælgerforening var dog for uensartet sammensat, til at den kunne få skaffe enighed i bestyrelsen, idet liberale og radikale her skulle samarbejde med de folketingsmedlemmer, der var medlemmer af bestyrelsen (F. Bojsen, V. Hørup, C. Hage og V. Pingel).

Under rigsdagssamlingen fra d. 18. december 1885 til d. 8. februar 1886 skærpedes de indre modsætninger i Venstre. Hørup tog et vist hensyn til det forslag om grundlovsændring, der var fremsat af den liberale højremand C. S. Klein, der var et forsøg på fra gammel nationalliberal side at fjerne ministeriets mulighed for at regere på midlertidige love. A. D. Jørgensen skriver i sin dagbog, at forslaget fik opbakning fra forskellige liberale i København, specielt P. Falkenstjerne og J. Marstrand. Disse havde blandt Studentsamfundets politikere, Trier og Pingel, sporet en kritisk holdning til visnepolitikken.¹⁶⁶ Denne optimisme var måske mere udtryk for Falkenstjernes og Marstrands forventninger om positive forhandlinger end for den indstilling, der blev udslaggivende hos Samfundets radikale politikere.

Pingel var for bundet af sin tidligere voldsomme protest holdning til at kunne give sig ind under forhandlingspolitikken. Han kritiserede Hørup for at bruge "de høje formål" til sine private interesser fremme¹⁶⁷, og sluttede sig til Bergs linje, der indebar et bestemt afvisning af enhver forhandling om grundloven.¹⁶⁸

Triers holdning er vanskeligere at påvise, men tilsyneladende stod han i en midterposition, med sympati for forhandlinger der kunne ophæve modsætningsforholdet i Rigsdagen, og samtidig ivrig efter at bevare et godt forhold mellem "danske" og "europæere" i oppositionen. Disse motiver lod sig vanskeligt forene, idet han som folketingsmand og Studentsamfundets formand på samme tid skulle tilfredsstille forventningerne hos den liberale vælgerforenings mænd, hos socialdemokraterne og hos Studentsamfundets kampivrige medlemmer. Denne svaghed viste sig i løbet af 1886, hvor den liberale vælgerforening ikke var i stand til at samle tilstrækkelig støtte til en oppositionskandidat ved valgene til Borgerrepræsentationen.¹⁶⁹ Ved folketingsvalget januar 1887 var oppositionen svækket, og Trier tabte sit mandat.

Niels Neergaard 1854 – 1936.
Historiker, senere politiker

Neergaard arbejdede i Studentsamfundets regi, som redaktør af Tilskueren og i den liberale vælgerforening for at forene Venstre med et socialt og erhvervsbetonet reformprogram.

Han var modstander af Hørups negative vurdering af lovgivningens betydning for samfundsudviklingen.¹⁷⁰

Marcus Rubin og Edvard Brandes arbejdede for at muliggøre en forhandlingspolitik uden dermed at acceptere provisorierne. Men alle bestræbelser i den retning, der var nødt til at foregå ad "uofficielle" kanaler - eller godt camoufleret - for at de ikke skulle opfattes som bagholdsangreb på Venstre, led nederlag. Folketingets vægring mod at forhandle den provisoriske finanslov besvaredes af ministeriet med udstedelsen af den kgl. resolution af 26. januar 1886, der gav ministeriet bemyndigelse til at afholde de løbende statsudgifter.

SSf og den politiske ungdomsbevægelse 1886: religionsstrid og antimilitarisme

De forhandlingsvenlige studentsamfundspolitikere Trier og Neergaard forsøgte i det følgende år at skabe modvægt til det billede af Studentsamfundet, som de unge Hørup-tilhængere fremstillede med deres journalistik i "Politiken". Hørup indledte i foråret en fornyet antimilitaristisk kampagne, som ansporede de radikale studenter til at agitere for hans politiske mål. Jo stærkere denne forbindelse blev, jo mere bestræbte Trier og hans meningsfæller sig på at modvirke at Studentsamfundet udnyttedes som Hørups politiske fortrop, der blev sendt ud for at klare opgaver med Hørups udfordrende tale mod officererne på et stort offentligt møde i Cirkusbygningen d. 30. april. En række antimilitaristiske artikler i "Politiken" den følgende tid udløste et ramaskrig i højrepressen og en stærk bevægelse i antimilitaristisk retning i de oppositionelle ungdomsforeninger ude i landets sogne.¹⁷¹ Ungdomsforeningerne begyndte at opstå i Sydsjælland, hvorfra de bredte sig til resten af landet i løbet af 1886.

Johan Ottosen (1859 – 1904)
Historiker, politiker

I december 1885 afholdtes et ungdomsmøde i Roskilde, hvor Ottosen var foredragsholder¹⁷². Fra grundtvigiansk side rettedes der angreb mod SSf, idet man frygtede, at det stod bag ved dannelsen af ungdomsforeningerne, og at det søgte at omdanne dem til radikale partiforeninger i konkurrence med de bergske demokratiske foreninger¹⁷³.

Den radikale agitator Anders Hvass har hævdet, at der "i religion, i politik og i social opfattelse" var en overensstemmelse mellem Samfundets medlemmer, som gav støtten til fælles virke udadtil. På flere punkter må denne opfattelse modificeres. Hvass var nøje knyttet til Hørups fløj. Han hævdede, at "Politiken" og Studentsamfundet hørte nøje sammen¹⁷⁵. Men Samfundets bestyrelse under Triers formandskab og flertallet i dets småskriftudvalg var ikke interesseret i at blive betragtet som redskaber for den radikale politik indenfor Venstre, og ønskede ikke at få betegnelsen "fritænkerisk" i betydningen "antireligiøs" hæftet på Studentsamfundet¹⁷⁶.

Småskriftudvalget havde særlige grunde til at modsætte sig dette: dets virksomhed var afhængig af, at man kunne afsætte meget store oplag til alle former for oppositions- foreninger. For at imødegå kritikken i den bergske presse hævdede V. Pingel, der var medlem af udvalget i en artikel i "Politiken", at ungdomsforeningerne var selvstændige kredse, der ønskede assistance fra Studentsamfundet i form af småskrifter¹⁷⁷.

"Politiken" havde siden slutningen af oktober 1885 agiteret for småskrifternes udbredelse til ungdomsforeningerne. Avisen lagde ikke skjul på, at man uanset valgretsaldere ønskede at drage ungdommen ind i den politiske kamp. Denne udmelding var dog for det "danske Venstre" et stærkere vidnesbyrd om de radikales hensigter end Pingels dementi.¹⁷⁸

Indenfor den københavnske opposition var det især det grundtvigianske ugeblad "Tidens Strøm" med højskolefolkene F. Falkenstjerne og M. Pontoppidan som redaktører, der advarede imod, at ungdommen skulle "spændes i partitrøjen". De så det som ungdomsforeningernes formål at fremme den politiske interesse og oplysning. Den radikale Henning Jensen, der sammen med højskoleforstander J. P. Kristensen-Randers redigerede ugebladet "Enhver Sit" fra nytår 1886, var derimod uden sådanne betænkeligheder og støttede forbindelsen mellem ungdomsforeningerne og Studentsamfundet.¹⁸⁰

Studentsamfundets Småskriftudvalg tog i redaktionsarbejdet hensyn til Venstres sammensatte karakter, hvilket vil fremgå af gennemgangen af småskrifterne senere. Alligevel undgik man at give støtte til den militante riffelbevægelses synspunkter, idet udvalget afviste en pjece om den nordamerikanske uafhængighedskamp, der var skrevet af Sorø Folketidendes redaktør Frederik Martin. I sin ansøgning om antagelse lagde Martin ikke skjul på, at hensigten med skriftet var, at fremdrage de træk, "som er mest lærerige for os"¹⁸¹. Da Småskriftudvalget senere udsendte et skrift om Benjamin Franklin var det med betoning af helt andre interesser; de liberale borgeridealer¹⁸².

De politiske ungdomsforeninger 1886

Mens udvalget således bidrog til at afdæmpe modsætningerne mellem den danske og den europæiske fløj af Venstre virkede udviklingen indenfor ungdomsforeningerne i den modsatte retning. Oprindelig var de lokalt prægede organisationer, men i løbet af sommeren og efteråret 1886 tog bevægelsen til i styrke, og på et møde i København i november vedtoges et fælles program, der klart placerede ungdomsforeningerne på Venstres radikale fløj: der rejstes krav om udvidet valgret, dvs. valgretsaldere nedsættelse og kvindelig valgret, om arbejdernes sociale selvstændighed og om modarbejdelse af militarismen. Til den 9 mands bestyrelse valgtes bl.a. Vilhelm Lassen og J. K. Lauridsen, og det vedtoges, at "Enhver Sit" skulle fungere som ungdomsforeningernes fælles organ.¹⁸³

Vilhelm Lassen

J. K. Lauridsen

Den ny organisation vakte betydeligt røre i Venstre, og dens antimilitaristiske holdning bragte usikkerhed ind i den ny forhandlingspolitik, som Venstres grupper var enedes om i begyndelsen af rigsdagssamlingen 1886-87. "Tidens Strøm" vendte sig kritisk mod ungdomsforeningerne og hævdede, at de var erobret af de radikale og ville blive udnyttet i politisk øjemed af Hørup og Jens Busk¹⁸⁴.

Som talsmand for den liberale fløj af Københavns liberale Vælgerforening angreb bagermester Jacob Marstrand under pseudonymet "Klint" den antimilitaristiske linje i ungdomsforeningerne¹⁸⁵. Som modstander af visnepolitikken håbede Marstrand på, at samlingen af oppositionen i Rigsdagens og Folketingets Venstre ville betyde et gennembrud for lovgivningsarbejdet og mulighed for reformer, som de liberale ønskede.

Marstrand blev angrebet af cand. jur. Emil Staal, der under mærket "H", fremførte en række af de radikale argumenter for antimilitarismen¹⁸⁶. Staal stod nu som "en størrelse af vægt i den forsvarsnihilistiske lejr". Dette var A. D. Jørgensens vurdering, da han blev opfordret af Falkenstjerne og Marstrand til at gå ind i kampen for et liberalt forsvarsprogram.

Det kan ikke udelukkes, at denne udvikling indenfor oppositionen kan have været bidragende til ministeriets og Højres afbrydelse af finanslovsforhandlingerne i begyndelsen af januar 1887 og udskrivelse af nyvalg til Folketinget. Ifølge A. D. Jørgensen tiltrak debatten i "Tidens Strøm" megen opmærksomhed i begge lejre, "da Berg ikke er ganske uvillig til at lade det komme til brud med Hørup på denne sag"¹⁸⁸. Formodentlig har ledelsen i Højre været opmærksom på splittelsestendenserne i Venstre, og tilskyndet af, at Højres agitationsarbejde og partiorganisationer havde gjort store fremskridt, valgte man at tage folketingsvalget i utide.

Forbindelsen mellem Studentsamfundets antimilitarister og ungdomsforeningerne synes at være afsvækket i løbet af vinteren 1887. "Enhver Sit" bragte ugentlige meddelelser fra ungdomsforeningerne, men Studentsamfundets folk forsvandt gradvist fra referaterne« Det ses dog, at ungdomsforeningerne fortsat abonnerede på småskifterne. Men i løbet af foråret modtog de gennem annoncer i "Enhver Sit" billige tilbud om foredragsholdere og småskifter fra det grundtvigianske ledede "Dansk Kvindesamfund" og fra "Udvalget til folkeoplysningens Fremme", der lededes af højremanden M. G. Steenstrup.¹⁸⁹ Endnu nogle ting gjorde, at ungdomsforeningerne fjernede sig fra Studentsamfundet: I "Enhver Sit" gjorde Kristensen-Randers sine bergianske interesser gældende overfor Henning Jensens radikale retning. Samtidig begyndte højskolelærer J. P. Sundbo, senere socialdemokratisk redaktør i Esbjerg, at redigere alt stof om ungdomsforeningerne i "Enhver Sit". Det medførte, at der blev lagt større

vægt på den sociale side af foreningernes program i overensstemmelse med Sundbos interesse for landarbejdernes og husmændenes sociale rejsning¹⁹⁰. Forskellene var dog ikke større end at Sundbo i løbet af 1887-88 ved siden af det sociale program stemte overens med antimilitaristerne i kravet om besparelser på militærbudgettet til fordel for sociale reformer.¹⁹¹ I det følgende kapitel vil det blive vist, at Sundbo var modstander af Vilhelm Lassens Bondeorganisation.

Studentsamfundets sommerudflugter

Som et led i den politiske sommerkampagne efter provisoriet 1885 arrangerede Studentsamfundet en sommerudflugt til Ringstedegnen. Samfundet var inviteret af Bestyrelsen for Oplysningsforeningen for Ringsted og Omegn, der i november 1884 var blevet oprettet på initiativ af Niels Neergaard, men med gårdejer Peder Jensen, Estrups Gaard, og redaktør Jensen, Folketidenden, som ledende mand. Oplysningsforeningen var blevet dannet med det formål, at aftage og distribuere Studentsamfundets småskrifter til egnens gårdejere og husmænd¹⁹³.

Studentsamfundets talere, Trier, Pingel, Neergaard og J.K. Lauridsen, havde ifølge pressereferaterne som fælles motiv at understrege Samfundets sammenhæng med den øvrige opposition. Overfor det "danske Venstres" angreb benægtede J. K. Lauridsen, at de frisindede studenter fulgte en separat politik. Pingel hævdede, at det var Samfundets mål "at ophæve den klasseforskel som enevoldsmagten har skabt"¹⁹⁴. Den nære kontakt mellem de radikale studenter og Folketidenen i februar, da riffelsagen var det aktuelle kny kampmål, havde tilsyneladende ikke nogen betydning under sommermødet. En del af grunden hertil kan være riffelprovisoriet, der betød at agitation for riffelsagen ville blive retsforfulgt. I så fald har eventuelle kontakter herom været holdt udenfor det officielle festprogram. Det er dog mere sandsynligt, at kritikken mod riffelbevægelsen indenfor Studentsamfundet havde gjort sin virkning.¹⁹⁵ Samfundets formand, Trier, lagde i sin tale vægten på oplysningssagens betydning for den politiske bevægelse og prioriterede dermed den del af de nye politiske foreninger, der som Oplysningsforeningen fjernede sig fra riffelbevægelsen og knyttede bånd til Studentsamfundets Småskriftudvalg.

Det følgende år blev Studentsamfundet indbudt til Horsens-egnen af Demokratisk Forening og Socialdemokratisk Forening.¹⁹⁶ Blandt de modtagende foreninger var også ungdomsforeningen ("Fremskridtsklubben")¹⁹⁷ På dette tidspunkt havde ungdomsforeningerne som tidligere berørt fået en klarere politisk karakter og var ved at nærme sig til et egentligt anti-militaristisk program kombineret med politiske og sociale krav om lighed. I talerrækken fandtes folketingsmand Jens Busk, Herman Trier, Johan Ottosen, Georg Brandes, Emil Marott ("Demokraten") Fr. Bajer, Viggo Bjørnbak, Niels Neergaard, Fr. Winkel Horn og Emil Staal.¹⁹⁸ Størst opsigt vakte Georg Brandes med sin tale, og det gav anledning til bitre angreb fra det "danske Venstres" presse mod "europæernes" fremtrængen i oppositionen. "Morgenbladet" hævdede, at i modsætning til Brandes var "Studentsamfundets ledende mænd, Pingel, Trier, Neergaard, Zeuthen, Lauridsen m.fl. ganske fri for et føre adsplittelsens sprog."¹⁹⁹ Frygten for Brandes' deltagelse i den politiske agitation siger noget om den vægt, det "danske Venstre" lagde på hans indflydelse.

Det er dog begrænset hvilken vægt hans ord havde indenfor Studentsamfundet og blandt dets ledende mænd. Man kan få et indtryk heraf i et brev fra Marcus Rubin til Pingel kort tid efter

Horsens-turen. Udgangspunktet var Pingels vrede over den radikale partipolitik og "Morgenbladets" beskyldning overfor Brandes for åndshovmod. Rubin søgte at berolige Pingel: "Lad ... denne mand - om hvem Neergaard for kort tid siden hvor vi var flere samlede, sagde at jeg gjorde uret ved endog underhånden at angribe hans svagheder - lad ham være uforsigtig, når han taler, tale, når han skulle tie, have gjort både offentligt og privat forskelligt, hvad han skulle have undladt - ét er dog givet: han har ikke ment den sætning han sagde, som "Morgenbladet" nu angriber ham for, så forskrækkeligt ondt som den gøres til." ²⁰⁰ Georg Brandes havde ikke tilpasset sig det politiske Venstres partiorganisation[^]. For det første eksisterede der ikke en samlet organisation; flere forskellige retninger indenfor Venstre var i færd med under indbyrdes konkurrence at udbrede deres ideer og organisere foreninger og klubber ud over landet. For det andet var der bag ved protestpolitikken i Folketinget ikke endnu foretaget den åbning hen imod den "positive angrebspolitik", som rigsdagsgruppen vedtog i september 1886. Derfor var der ikke noget andet grundlag at slutte sig til for Brandes end fordømmelsen af Højres politik og anerkendelsen af Venstres sag som "retfærdig". ²⁰¹

"Det danske Venstres" angreb skyldtes, at Horsens-mødet med dets sammensætning af talere var et led i oppositionsfløjenes kapløb om vælgerorganisationerne - Kombinationen af venstrebevægelse og socialdemokrater i Østjylland samt københavnske akademikere virkede som en trussel mod "danskerne". "Demokratisk Forenings" deltagelse i arrangementet kunne opfattes som et begyndende frafald fra den bergske protestpolitik på et tidspunkt, hvor C. Berg endnu sad fængslet for Holstebro-sagen. Som modtræk fandt "Morgenbladet" det hensigtsmæssigt at angribe på et punkt, hvor det på forhånd vidste, at der var mindst sammenhold hos de radikale. Ved at understrege modsætningen mellem "danske" og "europæere" søgte "danskerne" at drive en kile ind mellem Brandes og de øvrige aktive i Studentsamfundet.

Det fik senere betydning for Niels Neergaard, at han på turen fik kontakt med en bror til Frede Bojsen, seminarieforstander Peter Bojsen, Gedved, der det følgende år fik stor indflydelse på venstrebevægelsen i Østjylland ved at grundlægge Horsens Svineslagteri og som formand for Horsens Landboforening. Denne forbindelse fik betydning for Neergaards politiske arbejde i 1890 (se kapitel 7)

Studentsamfundets Småskrifter

Der har i det foregående været nævnt enkelte eksempler på Studentsamfundets småskrifter. I det følgende skal organisationen bag småskrifterne belyses, og enkelte udvalgte småskrifter med relation til den politiske kamp skal belyses. Materialet egner sig til en mentalitetshistorisk undersøgelse.

Småskriftudvalget var som nævnt tidligere (Kap. 4) resultat af et kompromis, der tjente til at samle radikale og liberale akademikere i Studentsamfundet. Udvalgets sammensætning med Neergaard som formand sikrede den liberale fløj i Samfundet en særlig form for indflydelse, idet småskrifterne i særlig grad tegnede Samfundets ansigt udadtil, specielt overfor venstrebevægelsen på landet, som var hovedtager af skrifterne.

Der forløb næsten et år, før udvalget udsendte de første skrifter. I den mellemliggende periode var den københavnske opposition gået sejrrikt gennem folketingsvalget og havde rystet Højres

stilling afgørende. Desuden var "Politiken" begyndt at udkomme dagligt og de første modsætninger mellem de radikale og de moderate kom frem. Disse forhold var efter al sandsynlighed medvirkende til Småskriftudvalgets lange forberedelsestid.

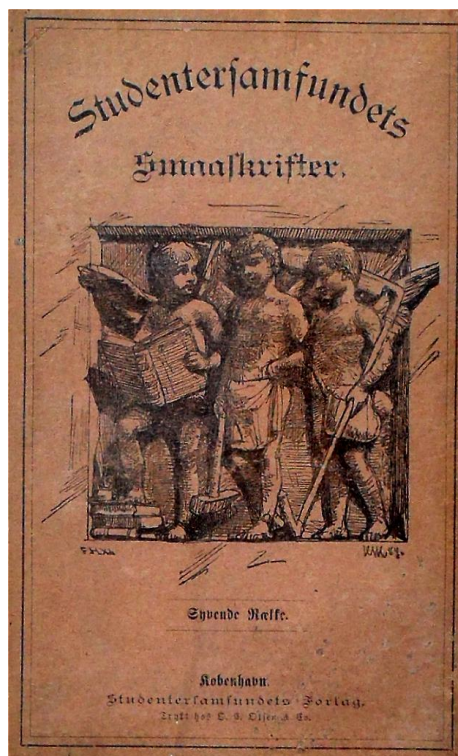
Samtidig med forberedelsen af de første pjecer skulle distributionen organiseres, og aftagerorganisationerne skulle kontaktes. Udvalget bestemte sig for at producere i meget store oplag som skulle afsættes til så lave priser (10 - 20 øre pr. hæfte), at man derved kunne regne med at få et læsepublikum hos størstedelen af de politiske venstreforeninger ude i landet.

Udvalgsmedlemmerne foretog i løbet af efteråret rejser i landet for at agitere for småskrifterne gennem pressen. Neergaard kontaktede f.eks. oppositionen i Ringsted og organiserede her med støtte fra unge venstremænd "Foreningen til Oplysningens Fremme for Ringsted og Omegn" med det formål at aftage og videredistribuerer småskrifterne. Lignende kontakter oprettedes i Havdrup (Hørups valgsted), Thisted og Skanderborg. En gennemgang af Venstrepressen i 1885 og de følgende år vil kunne give et indtryk af aftagerorganisationerne.

I februar og marts 1885 begyndte småskrifterne at udkomme, og udvalget sendte samtidig forhåndsansmeldelser til provinspressen. En samling af disse artikler findes som udklip i Herman Triers arkiv. Her kan nævnes artikler i Præstø Amts Avis (10/5 1885), Næstved Tidende (17/3 1885) og Skanderborg Amts Avis (20/6 1885). Typisk er artiklen i Aarhus Amtstidende (18/3 1885), hvori det hævdedes, at Studentersamfundet kun modstræbende gik i gang med småskriftsarbejdet på grund af det arbejdspresset, det allerede havde fra arbejderundervisningen, men at man efter direkte opfordring fra Venstres folketingsmand for Frederiksværkkredsen indvilligede i at udstrække oplysningsvirksomheden til hele landet. Udvalget havde derved sikret sig det blå stempel fra Venstre og kunne anvende det i agitationen overfor de dele af oppositionen, der frygtede Studentersamfundets radikale tendenser. I øvrigt understregedes det i Aarhus Amtstidende, at småskrifterne var så billige, at "det er muligt for selv den dårligst lønnede karl eller pige at anskaffe dem. De koster ikke mere end visehandlers dårlige og meningsløse viser."²⁰³

Ifølge Julius Schjøtt's fremstilling fra 1896 var oprindelsen til udvalget et forslag af lægestuderende C. J. Lange om udbredelse af småskrifter til byernes arbejdere, der ikke læste de dyrere skrifter fra det nationalliberalt ledede "Udvalget for Oplysningens Fremme". Tanken var i nogen tid blevet livligt drøftet, og efter afslutningen på sammenslutningsforhandlingerne med den liberale studenterforeningsfløj besluttedes det at virkeliggøre ideen for "at besegle, at enhver tanke om selvopgivelse nu var skudt til side".²⁰⁴

Oplysningsideologien fornægter sig ikke på nogen måde. Småskriftsudvalget vælger sin ikonografi med omhu. Småskrifterne udstyres med en forside, der viser tre engle: studenten, arbejderen og landarbejderen med hver deres symboler: bogen, forhammeren og leen. De to fra det arbejdende folk ser hen mod studenten, der står med den opslående bog støttende mod knæet mens han ser opfordrende på de andre.

Oplagstal og salg

Oplysninger om oplagstal og salgstal for skrifterne er ufuldstændige. Schjøtt har oplyst, at salget det første år (1885) var på ca. 100.000 eks., det andet år 150.000 og det tredje år ca. 100.000. Alligevel havde foretagendet vanskeligt ved at klare sig økonomisk. Da interessen for politik og det politiske foreningsvæsen svækkedes, sank afsætningen, så man måtte standse produktionen. (Se kap.7) Schjøtt, der var kendt med den økonomiske side af boghandelen og ugepressen i Danmark, mente, at udviklingen på disse områder fra halvfemserne ville gøre det vanskeligere at gennemføre publikationsarbejde af denne karakter.

En yderligere årsag hertil var, at kolportageboghandelen på den tid faldt ind under det almindelige forbud mod omløben med varer. Der krævedes særlig bevilling til denne form for salg. I de fleste tilfælde solgtes småskrifterne gennem de politiske foreninger, men der foreligger tilfælde, hvor der faldt dom over salg af skrifterne uden den nødvendige tilladelse.²⁰⁶

"Politiken" oplyste om salget af de enkelte skrifter frem til 31. januar 1887. Sammenlagt gav det knapt 150.000 eks., hvilket tyder på at Schjøtts opgivelser var for høje. Der er dog den mulighed for løsning af modsigelsen, at Schjøtts opgivelser i stedet omfatter de samlede salg af de enkelte årgange gennem hele udgivelsesperioden. Der er dog ikke mulighed for at kontrollere dette. Enkelte tal fra "Politikens" liste skal nævnes: Harald Holm: Den norske Forfatningskamp og dens afslutning (1885) tryktes ifølge titelbladet i 15.000 eks., heraf solgtes indtil januar 1887 i alt 10.504 eks.

G.A. Hagemann: Om Sukker og Sukkertilvirkning (1885) tryktes i 13.000 eks. og solgtes i 11.337 eks. L. Zeuthen: Martsbevægelsen 1848 (1885) tryktes i 12.000 eks. og solgtes i 11.895 eks.

P. Th. Rasmussen: Kort populær fremstilling af den danske Statsforfatning (1886) tryktes i 14.000

eks. og solgtes i 10.020 eks. De øvrige pjecer tryktes i oplag på 5-6.000 eks.²⁰⁷

En stor del af småskrifterne var af almindelig oplysende karakter med historiske, naturvidenskabelige og lægevidenskabelige emner. I gruppen af historiske skrifter dannedes en serie med fremstilling af Danmarkshistorien. Den omfattede bl.a. Emil Slomann: Dr. Margrethe (1885), I. A. Fridericia: Enevældens indførelse (1887) og af samme forfatter: Den danske bondestands undertrykkelse og frigørelse i det 18. Aarhundrede (1888), Fr. Bajer: Nordiske neutralitetsforbund (1658-1800) (1885), L. Zeuthen: Martsbevægelsen (1885) og F. Falkenstjerne: Den grundlovgivende Rigsdag (1891)

Af praktiske skrifter udsendtes bl.a. G. A. Hagemanns pjece om sukker, der agiterede for at bønderne og husmændene skulle gå over til sukkerroedyrkning. P. Sveistrup: Om Brugsforeninger (1887) gav vejledning i oprettelse af brugsforeninger og var i holdningen agiterende for økonomisk kamp mod købstædernes handelsstand. En række pjecer gav råd om husdyrpleje og grøntsagsdyrkning på små havelodder.²⁰⁸ Disse var med klar adresse til husmænd og landarbejdere, der opfordredes til at gå over til intensivdyrkning. Disse var således bidrag til kampagnen for sociale forbedringer for den fattige del af landbefolkningen.

En stribe småskrifter blev kastet ind i forfatningskampen:

Den gruppe af småskrifter, der var stærkest repræsenteret i 1885-86, havde historiske forfatningskampe som motiv. Harald Holms pjece om den norske forfatningskamp er nævnt i forbindelse med riffelbevægelsen. Det store salg af den, der er nævnt ovenfor, hang sammen med den spændte politiske situation i foråret 1885, da riffelbevægelsen var på sit højeste og da Bojsens fløj af Venstre, hvortil Holm hørte, endnu ikke havde undsagt den militante demonstrationspolitik overfor ministeriet.

Carl Michelsen: Forfatningsbruddet i Frankrig og folkets svar derpå (1885; udsendtes i særligt store oplag (17.000 eks. ifølge titelbladet og den solgtes i 12.170 eks.)²⁰⁹ Den udsendtes samtidig med de store politiske demonstrationer i anledning af provisoriet, der af de radikale opfattedes som statskup. Marcus Rubin mente som medlem af udvalget, at pjecen ville egne sig som agitationsmiddel overfor Højres demonstrerende "pøbel", der ved grundlovsfesterne havde angrebet "Social-Demokraten"s reporter.²¹⁰ Sproglærer Carl Michelsen var svoren Brandes-tilhænger og de radikale værdier kom stærkt frem i hans pjece. Det franske restaurationsstyre med dets knægtelse af de borgerlige frihedsrettigheder sammenlignedes med provisoriet i Danmark. Forfatteren fremstillede folket som en homogen masse, "den livsglade almue", overfor kirken, kongedømmet, godsejerne, embedsmændene og officererne, der begrænsede dets frie livsudfoldelse« Sproget var malende: "Frankrig begyndte at blive træt af de mange bodsøvelser«. Landet var blevet forvandlet til et eneste stort bedehus, folkets opgave syntes kun at bestå i at slide hårdt i det om hverdagen for at kunne betale de trykkende skatter til underhold for det kostbare hof med dets tilbehør af dovne junkere og overflødige embedsmænd, og at bede til Gud om søndagen, at han ville skænke det tålmodighed til at forsage og bøje sig i ydmyghed for magthaverne. Men almuen havde ikke glemt revolutionstiden med dens kraftige pulsslag... den havde ikke skiftet natur, fordi regeringssystemet var et andet, den havde endnu bevaret sin trang til frihed og sin naturlige tilbøjelighed for munter, livsglad tidsfordriv"²¹¹ I overensstemmelse med denne linje, der tjente til

at affeje forestillinger om at revolutionen havde samfundsomvæltende formål, hævdede Michelsen, at pariserborgernes modstand mod forfatningsbruddet havde det begrænsede formål at bevare forfatningen, og at de ikke benyttede sejren til at opstille videregående krav om republik. Ifølge radikale idealer var kampens mål at hævde folkesuveræniteten.²¹²

Niels Neergaard: "Napoleon den tredjes grundlovsbrud"(1885) tog tråden op fra Carl Michelsens pjece, men de politiske værdier var andre. Holdningen til "folket" var kritisk; Neergaard lod folket være ansvarligt for det styre, det havde: "Når Frankrig kom i denne æventyrers vold, var skylden i alt væsentligt dets egen. Den megen tale om stakkels fortræffelige nationer, der uskyldigt bukker under for slette menneskers rænker, hører ingensteds hjemme. Mister et folk sin frihed og selvbestemmelsesret, skal det nok vise sig, at det har sine egne fejl; sin blødhed, sin splittethed, sit usunde følelsesliv, at takke derfor." Neergaard stillede de militære æresbegreber op som en modsætning til "folkets ære, hvor den i virkeligheden er at finde: i det dygtige arbejde, i oplysning og fremskridt."²¹³

Modsætningen mellem Michelsens og Neergaards opfattelse af frihedsbegrebet og folket var mere end en tilfældighed i formuleringen. Det var karakteristisk for Neergaard i hans arbejde i Studentsamfundet og hans senere politiske karriere, at han parrede sin politiske holdning med et energisk arbejde for opbygningen af de politiske og økonomiske organisationer, der dannede ryggraden i Venstre. Det var de samme værdier, som han i sit historiske værk "Under Junigrundloven" fremhævede som styrken i bondebevægelsen i modsætning til de national-liberale, der ifølge hans vurdering "endte der hvor den praktisk-politiske organisator begynder: med vækkelsen."²¹⁴

En lignende tankegang findes i en pjece af Neergaards nære ven fra studieårene, Lauritz Zeuthen. Han vurderede i "Martsbevægelsen 1848" den nationalliberale akademiker-generations forhold til de demokratiske bevægelser som overfladisk. Det, der drev dem til at arbejde for en forfatningsforandring i 1840'erne var ønsket om en konstitutionel regeringsform, mens de var tilbageholdende overfor de demokratiske ideer.²¹⁵ De forsømte "at opagitere den store arbejder- og landbefolkning. Det skortede de akademisk dannede nationalliberale førere på den rette politiske forståelse af, hvor meget det gjaldt at have de brede befolkningslag med sig, vel også på evnen til ret at få dem i tale og på lyst og med til at underkaste sig de ubehageligheder, en sådan agitation i de tider kunne have til følge."²¹⁶ Forfatterens hensigt var naturligvis at påvise den unge akademikerbevægelses demokratiske sindelag; den veg ikke tilbage for agitationens strabadser, og den anerkendte den almindelige valgret som politisk princip.²¹⁷

Mod slutningen af 1885 udsendtes en pjece af "Politikens" udenrigspolitiske medarbejder, cand. jur. Niels Petersen, der behandlede Tysklands nyeste politiske historie. I centrum for behandlingen stod Bismarck og den tyske forfatningskamp, der havde varet siden 1862. Sigtet var at binde forfatningsbruddet sammen med tysk militarisme og stormagtsdrøm og derigennem vise hvordan oppositionen havde tabt sin sag. De tyske militære sejre i 1864, 1866 og 1870 fremstilledes som de begivenheder, der i den indrepolitiske strid retfærdiggjorde Bismarcks militære oprustningspolitik og tog vinden ud af sejlene på oppositionen. Der kan ikke være tvivl om, at pjecen var tænkt som et politisk stridsskrift. Dette understreges af, at Niels Petersen bevidst

søgte at drage erfaringer af det tysk-frisindede partis nederlag: "Et parti, der ikke tør forsøge, ja ikke engang ønsker at få den modstander, det bekæmper, styrtet, befinder sig i en højst uheldig stilling. Det kan ikke undgås, at dets færd kommer til at savne sammenhæng og konsekvens, og at dets optræden bliver præget af svaghed og holdningsløshed, som efterhånden undergraver dets anseelse blandt befolkningen." ²¹⁸ "Socialdemokratiets fremmarch skyldtes ifølge Niels Petersen, at det stod fast overfor Bismarck. Pjecen repræsenterede den officielle radikale kamppolitik, der dækkede over i de forskellige forhandlingsfølere i efteråret og vinteren 1885-86, der udgik fra forskellige københavnske radikale. ²¹⁹

Der var tanker fremme i Småskriftsudvalget om at lade en pjece udarbejde om socialismen, men det blev ikke til noget. Rubin opfordredes til at påtage sig arbejdet ud fra den motivation, at det ville kunne skaffe småskrifterne afsætning blandt arbejderne, som ellers ikke købte dem, og at en sådan ville "kunne forsones bønderne lidt med den socialistiske tanke". ²²⁰

Udvalgets afvisning af riffelagitationen i den mere militante form har været omtalt tidligere. I løbet af 1886 fik skrifterne gennemgående et politisk tilsnit, der i mindre grad var udfordrende overfor den moderate fløj af Venstre. F.eks. udsendtes folketingsmand Harald Holms pjece om Balthazar Christensen (1887) og Herman Triers pjece om Grundtvig (1886). Trier bad højskoleforstander F. Falkenstjerne om en vurdering af skriftet før udsendelsen. Falkenstjerne mente, at Trier underbetonedes betydningen af den gudelige bevægelse i bondestanden som forudsætning for Grundtvigs indflydelse blandt bønderne. Skildringen af politikeren Grundtvig havde "stillet kirkehøvdningen vel meget i skygge." Tyngdepunktet i pjecen var Grundtvigs politiske udvikling frem mod stadig større erkendelse af de demokratiske ideer. ²²¹ Det kan ikke ses, om Falkenstjernes kritik fik Trier til at ændre i sit manuskript.

Sammenfatning om småskrifterne

I begyndelsen af firserne opstod den oprindelige liberale folkeoplysende bevægelse i skikkelse af "Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Københavns Arbejdere" på initiativ af yngre akademikere og studenter. Småskriftinstitutionen var en videreførelse heraf. Men hvor den første ikke i nævneværdig grad var partipolitisk, var SSfs småskrifter anderledes markant i sin stillingtagen til af de forskellige politiske synspunkter i forfatningskampen. Disse var ikke udelukkende udtryk for radikal politik og var tilbageholdende overfor de militante tendenser indenfor Studentersamfundet. Side om side med de politiske temaer var småskrifterne viet oplysende emner, der kunne styrke forholdet mellem de radikale og landets husmænd og landarbejdere.